BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

III.
Ulusal Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu

PROGRAM VE BİLDİRİ ÖZETLERİ

6–7 Kasım 2026

BOLU

Genel Akış

6 Kasım 2026 Cuma

15.00-15.30 — **Açılış Konuşmaları**

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Cevahir Altıntaş Aydın · Prof. Dr. Ahmet Uğurlu · Prof. Dr. Said Nuri Akgündüz

15.30-17.00 — **1. Oturum**

SALON I	Kelam	Dr. Öğr. Üyesi Şerife Nur Çelik
SALON II	Din Felsefesi	Dr. Öğr. Üyesi Yasin Gökgöz
SALON III	Kelam	Arş. Gör. Muhammed Ali Büyüksoylu

7 Kasım 2026 Cumartesi

10.00-11.30 — **2. Oturum**

SALON I	Kelam	Dr. Öğr. Üyesi Osman Said Evdüzen
SALON II	Arap Dili ve Belâgatı · Türk İslam Edebiyatı	Doç. Dr. Cemalettin Şen
SALON III	Hadis · İslam Hukuku	Dr. Arş. Gör. Elif Sönmez

11.30-12.00 — **Mola**

12.00-13.30 — **3. Oturum**

SALON I	Din Eğitimi	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Faruk Çelik
SALON II	Tefsir	Arş. Gör. Hatice Topçu
SALON III	Tasavvuf · Türk İslam Sanatları	Arş. Gör. Alirıza Farımaz

13.30-15.00 — **Yemek ve Mola**

15.00-16.30 — **4. Oturum**

SALON I	Hadis	Doç. Dr. Murat Mirzaoğlu
SALON II	Din Eğitimi	Arş. Gör. Süheda Koç Çelik

16.30 — **Kapanış ve Değerlendirme Konuşmaları**

Prof. Dr. Kılıç Aslan Mavil · Prof. Dr. Hüseyin İbrahim Yeğin · Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Faruk Çelik

6 Kasım 2026 Cuma

15.00-15.30

Açılış Konuşmaları

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Cevahir Altıntaş Aydın · Prof. Dr. Ahmet Uğurlu · Prof. Dr. Said Nuri Akgündüz

1 OTURUM

6 Kasım Cuma · 15.30-17.00

SALON I *Kelam*

Oturum Başkanı **Dr. Öğr. Üyesi Şerife Nur Çelik**

1 **Muhammed Cihan Bayram** BAİBÜ
Çağdaş İslâm Düşüncesinde Yönelimler: Gelenekçilik, Islahatçılık ve Modernizmin Mukayeseli Bir Analizi

2 **Hatice Demir** BAİBÜ
Modern Dönem Şiî Düşüncesinde Mehdî'nin Zuhuruna Hazırlık Bağlamında Erbaîn Yürüyüşü

3 **Şevval Demirbaş** BAİBÜ
Dijital Çağda Deizmin Görünürlüğü: Yeni İlm-i Kelâm Açısından Bir Değerlendirme

SALON II *Din Felsefesi*

Oturum Başkanı **Dr. Öğr. Üyesi Yasin Gökgöz**

1 **Ayşenur Özden, Yonca Arıcı** Bursa Uludağ Üni.
Antinatalizme İçsel Bir Eleştiri: Kapsam ve Geçiş Problemleri

2 **Oğuzhan Gök** BAİBÜ
Kant'ta Tanrı Neden Pratik Aklın Konusu Olmak Zorundadır?

3 **Zeynep Özçelik** İstanbul Üni.
XVII. Yüzyılın Unutulan Filozofu Yusuf el-Karabâğî ve Onun İsbât-ı Vâcib Konulu Eserlerinde Din Felsefesi Yapma Biçimi

4 **Sibel Yıldırım** BAİBÜ
Robert Merrihew Adams'ın Tanrı ve Ahlak Anlayışı

SALON III *Kelam*

Oturum Başkanı **Arş. Gör. Muhammed Ali Büyüksoylu**

1 **Said İrfan Numan** Ankara Sosyal Bilimler Üni.
Fârâbî'nin Vahiy ve Nübüvvet Anlayışının Kelâmın Vahiy Anlayışı Açısından Değerlendirilmesi

2 **Yağmur Orhan** BAİBÜ
İbn Sînâ'nın İlmî Kişiliği Bağlamında Varlık-Mahiyet Ayrımı

3 **Ali İhsan Şahin** BAİBÜ
Kindî'nin Hayatı ve Felsefî Görüşleri

4 **Tuğba Yaşar** BAİBÜ
Ebû Bekir er-Râzî'de Âlem Tasavvuru ve Yaratma Problemi

2 OTURUM

7 Kasım Cumartesi · 10.00-11.30

SALON I *Kelam* — Oturum Başkanı **Dr. Öğr. Üyesi Osman Said Evdüzen**

1. **Sabahattin Ezgi** BAİBÜ
   Gazzâlî'nin Düşünce Sisteminde Kelâm, Felsefe ve Tasavvuf
2. **Ahmet Karakelle** BAİBÜ
   İmam Mâtürîdî'de Beden ve İnsan Sorumluluğu: Uzuvların Fiildeki Yeri ve Âhiretteki Şahitliği
3. **Metin Koçak** Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
   İbrâhîm b. Seyyâr en-Nazzâm'ın Entelektüel Biyografisi ve Kelâm Sistemindeki Yeri
4. **Sümeyye Serçe Ezgi** BAİBÜ
   İbnü'l-Melâhimî'nin Kelâmî Düşüncesi ve Felsefe Eleştirisi

SALON II *Arap Dili ve Belâgatı · Türk İslam Edebiyatı* — Oturum Başkanı **Doç. Dr. Cemalettin Şen**

1. **Yunus Emre Alaca** Erciyes Üni.
   Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî'nin Meʿâni'n-Nahv Adlı Eserinde "Gayr" (غير): İstisnâ ve Mugâyeret İlişkisi Üzerine Bir İnceleme
2. **Mühibullah Ürper** Erciyes Üni.
   Klasik ve Modern Nahiv Kitaplarında Şurûʿ Fiilleri: Semantik ve Sentaks Analizi
3. **Tuğba Kayacan** Zonguldak Bülent Ecevit Üni.
   Bursalı Ahmed Paşa'nın Divan'ında Tasavvufî Kavramlar
4. **İrem Aksoy** BAİBÜ
   Hoca Dehhânî Divânında Tasavvufî Söylem

SALON III *Hadis · İslam Hukuku* — Oturum Başkanı **Dr. Arş. Gör. Elif Sönmez**

1. **Mine Taşkın** Ondokuz Mayıs Üni.
   Modern Dönemde Hadis Usûlü Eleştirileri: Mahmud Ebû Reyye ve Zakir Kadiri Ugan Özelinde Sened Tenkidinin Yetersizliği Söylemi
2. **Miraç Sekendiz** İbn Haldun Üni.
   İbn Âbidîn'in Şerhu Ukûdi Resmi'l-Müftî Risalesinin Hanefî Fetva Usulündeki Konumu ve Sonraki Dönemlere Yansımaları
3. **Yunus Emre Gül** BAİBÜ
   İslam, Yahudi ve Günümüz Türk Hukukunda Anne ve Babanın Mirasçılığı

11.30-12.00 Mola

3 OTURUM

7 Kasım Cumartesi · 12.00-13.30

SALON I *Din Eğitimi* — Oturum Başkanı **Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Faruk Çelik**

1. **Burhan Gelen** Düzce Üni.
   Osmanlı Vaaz Literatüründe Dürretü'n-Nâsihîn: Vaaz Pedagojisi ve Dinî İletişim Bağlamında Bir Analiz
2. **Ayşe Nur Kaya** Giresun Üni.
   Din Eğitiminde Dua Öğretimi: İlke ve Yöntemler Açısından Bir Değerlendirme
3. **Süheda Koç Çelik** Marmara Üni.
   Nitel Araştırmada Güncel Gündemi Takip Etmek: Berlin Nitel Araştırma Yöntem Buluşması (2024, 2025)

SALON II *Tefsir* — Oturum Başkanı **Arş. Gör. Hatice Topçu**

1. **Zeynep Akmanşen** BAİBÜ
   Kesişen Yönleriyle Tarihsellik ve Bilimsel Tefsir
2. **Yusuf Daştan** Bursa Uludağ Üni.
   Habîs Kavramının Kur'ân'daki Mana Boyutları
3. **Talha Şenol Taşkın** BAİBÜ
   Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin Hülâsatü'l-Beyân Adlı Tefsirinde Fâtiha Sûresi Tefsirinin İncelenmesi

SALON III *Tasavvuf · Türk İslam Sanatları* — Oturum Başkanı **Arş. Gör. Alirıza Farımaz**

1. **Işık Taşkıran** Ankara Üni.
   Hakîm Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-hakîka İsimli Eserinde Kur'ân-ı Kerîm Ayetlerinin İşârî Yorumu
2. **Funda Avcı** Giresun Üni.
   XIX. Yüzyıl Hattatlarından Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'nin Hilyelerinin Hat Sanatı Açısından İncelenmesi
3. **Kübra Saka** BAİBÜ
   Türk Ebru Sanatında Çiçek Motifleri: Geleneksel Sembolik Anlamlar ve Sanatsal Yansımaları
4. **Kübra İnan** BAİBÜ
   Modern Şehircilik Anlayışına Karşı İslam Şehrinde Mahalle Kavramı

13.30-15.00 Yemek ve Mola

4 OTURUM

7 Kasım Cumartesi · 15.00-16.30

SALON I *Hadis*

Oturum Başkanı **Doç. Dr. Murat Mirzaoğlu**

1. **Sacit Ağdak** BAİBÜ
   Ömer Nasuhi Bilmen'in Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları İsimli Eserindeki Şevâhid Kabilinden Zikrettiği Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi
2. **Erkan İslam** Marmara Üni.
   "Ümirtü en ükātile'n-nâs" Hadisinde İdrâc Meselesi ve Hadisin Anlaşılmasına Etkisi
3. **İsmail Gülen** BAİBÜ
   Mehmed Vehbi Efendi'nin Hulâsatü'l-beyân'ında Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-akli's-selîm'ini Kaynak Göstererek Naklettiği Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi

SALON II *Din Eğitimi*

Oturum Başkanı **Arş. Gör. Süheda Koç Çelik**

1. **Sema Bağ** BAİBÜ
   Öğrenme Çıktısından Öğrenme Kanıtına: 2024 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (4-8. Sınıf) Öğretim Programında Ölçme ve Değerlendirme
2. **Semanur Binnetoğlu** BAİBÜ
   Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4-8. Sınıf) Öğretim Programı'nın Dijital Dinî Okuryazarlık Açısından İncelenmesi
3. **Bilal Canan** BAİBÜ
   Din Eğitiminde Rehberlik Sorunu: Değişen Dinî Bilgi Kaynakları Bağlamında Bir Değerlendirme

16.30

Kapanış ve Değerlendirme Konuşmaları

Prof. Dr. Kılıç Aslan Mavil
Prof. Dr. Hüseyin İbrahim Yeğin
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Faruk Çelik

Bildiri Özetleri

Çağdaş İslâm Düşüncesinde Yönelimler: Gelenekçilik, Islahatçılık ve Modernizmin Mukayeseli Bir Analizi

Muhammed Cihan Bayram / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Yaşamış olduğumuz çağın gelişmesi ve değişmesiyle birlikte İslâm dünyasında ortaya çıkan fikrî, siyasal ve toplumsal arayışlar, dinin modern çağın getirdiği son derece karmaşık ve çok boyutlu problemleri karşısındaki konumunu, meşruiyet yani geçerlilik zeminini, kurumsal yapısını ve toplumsal işlevini yeniden tartışmaya açmıştır. Bu çalışma, çağdaş İslâm düşünce dünyasında belirginleşen gelenekçi, ıslahatçı ve modernist ana eğilimleri kavramsal düzeyde tanımlayıp tasnif etmeyi ve güncel dinî meselelerin çözümüne sundukları imkânlar ile taşıdıkları zaafları mukayeseli bir metodolojiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden metin analizi ile karşılaştırmalı analiz yaklaşımının benimsendiği bu araştırmada, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi terminolojisi ve temel akademik literatür merkeze alınarak olabildiğince kaynak taraması yapılmış, böylece kavramsal bir çerçeve inşa edilmiştir. Araştırma sonucunda, çağdaş İslâm düşüncesindeki ana yaklaşımların toplumsal dönüşüm stratejileri, içtihat anlayışları, değişim algıları ve dinî metinleri okuma biçimleri hususunda son derece belirgin ve köklü metodolojik ayrışmalara sahip oldukları tespit edilmiştir. İlk olarak gelenekçilik akımı; Modernite ve Batı düşüncesi karşısında klasik dönem dinî birikimini, mezhep kütüphanesini, tarihsel tecrübeyi ve usûl yapısını aynen korumayı savunarak lafızcı ve hadis merkezli Selefiyye gelenekçiliği, fıkıh hiyerarşisine dayalı medrese gelenekçiliği ve mürşid ile mürid ilişkisine dayanan keşif merkezli tarikat gelenekçiliği şeklinde üç ana alt kategoriye ayrılmaktadır. Akıl ile nass ilişkisinde aklı sadece nassı anlama, açıklama ve savunma aracı olarak gören bu tutum, ümmet bilincini, manevi bütünlüğü, tarihsel devamlılığı ve özgün İslâmî kültürü koruma noktasında tam bir sigorta işlevi görse de çağdaş dönemde karşılaşılan yeni ve karmaşık sorunlara (kripto para, organ nakli, yapay zeka, finansal işlemler vb.) geçmiş dönemin fıkhi fetvalarıyla yaklaşması ve körü körüne taklide saplanması sebebiyle zihinsel donuklaşma eleştirisine maruz kalmaktadır. İkinci olarak ıslahatçılık hareketi ise; asıl kaynaklara yani doğrudan Kur'ân ve Sünnet'e dönerek toplumu içeriden onarmayı, taklidi yıkmayı ve dini sonradan eklenen hurafelerden arındırmayı hedeflemekte olup; bireysel ahlak, terbiye, öz nitelik ve eğitimi merkeze alan tabandan tavana kültürel ıslahatçılık ile devlet mekanizmasını, kamu kurumlarını ve siyasal otoriteyi merkeze alan tavandan tabana siyasal ıslahatçılık (İhvân-ı Müslimîn, Cemaat-i İslâmî, Hizbü't-Tahrîr, Hizbullah, Ensarullah vb.) şeklinde iki temel kanala ayrılmaktadır. Müslümanların özgüvenini yeniden tazeleyen, içtihat kapısını sonuna kadar aralayan ve anti-emperyalist bir direnç bilinci sağlayan ıslahatçı çizgi, zaman zaman sergilediği aşırı siyasallaşma, toplumsal kutuplaşma ve ideolojik radikalleşme riski sebebiyle eleştirilmektedir. Üçüncü olarak modernizm eğilimi ise; Müslüman toplumların geri kalmışlığını geleneksel dinî yorumların donukluğuna ve fıkhi katılığına bağlayıp dinî metinleri rasyonalist, evrensel, bilimsel ve felsefi ilkeler ışığında yeniden okumayı hedeflemekte; hadis literatürünü ile fıkıh mezheplerini tamamen devre dışı bırakan metinselci modernizm ile nassların indiği dönemin sosyo-kültürel bağlamını öne çıkaran tarihselci modernizm şeklinde belirginleşmektedir. Dinî düşünceyi dogmalardan arındırma ve zihinsel tıkanıklıkları aşma potansiyeli sunan modernizm, geleneği ve tarihsel birikimi bütünüyle dışlaması yüzünden geniş halk kitleleri nezdinde marjinal kalmakta ve pratiğe yani namazın kılınış şekli veya ibadetlerin edası gibi hususlara dönük ciddi boşluklar üretmektedir. Günümüz kelâmî ve fıkhi problemlerinden ateizm, deizm ve evrim tartışmalarına yaklaşımda ise gelenekçilik fıtrat delili ve nedenselliğin reddini savunurken, ıslahatçılık dinamik içtihatla yanıt aramakta, modernizm ise çağdaş bilimsel verileri merkeze almaktadır. Sonuç olarak bu çalışma; güncel kelâmî, fıkhi, siyasal ve sosyolojik problemlerin aşılmasında geleneğin güvenli koruma kalkanını ve tecrübesini arkasına alan, ıslahatçılığın içtihat vurgusu ile yenilikçi canlılığını benimseyen ve modernizmin rasyonel, bilimsel ile metodolojik sorgulamasından yararlanan makul, dengeli ve orta yolcu bir senteze ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Gelenekçilik, Islahatçılık, Modernizm.

* ORCID: 0009-0009-5062-7673, mcihanbyrm@gmail.com

Modern Dönem Şiî Düşüncesinde Mehdî'nin Zuhuruna Hazırlık Bağlamında Erbaîn Yürüyüşü

Hatice Demir / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Yas kültürü tarih boyunca Ortadoğu toplumlarında öne çıkmış ve farklı yaşayış biçimleriyle dikkat çeken bir gelenek olmuştur. Sevilen bir kişiyi kaybetmenin ardından tutulan yas, çoğu zaman onun hatırını canlı tutma, adını yaşatma, onu ne kadar sevdiğini gösterme ve bazen de duyguların boşalmasını sağlayan psikolojik bir rahatlama biçimdir. İslam Mezhepler Tarihi, birçok gelenek ve göreneğin inançla bütünleşmesine şahitlik etmiştir. Yas tutma kültürü ise daha çok Şiî mezhebiyle özdeşleşmiştir. Kerbelâ Olayı'nda Hz. Hüseyin ve beraberinde şehit düşen Ehl-i beyt mensupları adına her yıl muharrem ayında gerçekleştirilen matem törenleri Şiiler için adeta bir kimlik gösterisidir. Bölgeden bölgeye, toplumdan topluma farklılaşan matem törenleri, Hz. Hüseyin ve Ehl-i beyt için duyulan büyük bir sevginin ve aynı zamanda derin bir hüznün farklı şekillerdeki tezahürüdür. "Aza Meclisleri", "Sinezen", "Mersiye Okuma", "Hose Çekmek", "İhsan Dağıtımı", "Şebih Alayları" gibi uygulamaların yanında Erbaîn yürüyüşü de son dönemlerde gittikçe popülerleşmiş ve geniş kitlelere ulaşmaya başlamıştır. Hz. Hüseyin'in ölümünün kırkıncı günü demek olan Erbaîn günü, Şiiler tarafından Irak'ın Necef şehrinden Kerbelâ'ya yaklaşık seksen kilometrelik yolu yürüyerek yâd edilir. Erbaîn yürüyüşü denilen bu ritüel modern dönem Şiîliği'nde dikkat çeken matem ritüellerinden biridir. Her yıl safer ayının on altı veya on yedinci günü başlayıp yirminci günü biten yürüyüş yaklaşık 3-4 gün sürer ve farklı ülkelerden milyonlarca Şiî'yi bir araya getirir. Şiîlere göre kökleri Kerbelâ Olayı'nın hemen sonrasına kadar dayanan bu yürüyüş derin manalar barındırmakla beraber kişiyi manevi olarak da arındırır, Kerbelâ'da yaşananları ve sonrasında esir düşen kadınların zorlu yolculuğunu bir nebze de olsa deneyimlemeye vesile olur. On ikinci imamın zuhurundan önce ona ve Ehl-i beyt'e bağlılığını açıktan göstermek, onlara olan büyük sevgisini kanıtlamak isteyen Şiî mezhebine mensup her bir fert bu yürüyüşe katılır, imkân bulamayanlar ise oraya ulaştırmak için ihsan gönderirler. Bu yürüyüş aynı zamanda Mehdî'nin zuhurunu bekleyenler için önceden yapılmış bir tatbikat gibidir. Erbain ziyaretinde Mehdî'nin isminin sık sık anılması da bunun en bariz göstergelerinden biridir. Kilometreler boyunca mevkib adında ihsan çadırları kurulur ve bu çadırlarda ziyaretçilere ücretsiz su, yemek ve barınma hizmeti verilir. Bu zorlu yolculuğu bitirmiş kişiler Şiîler nezdinde en az hacdan dönmüş kadar kıymetlidir. Son dönemde siyasi propaganda aracı olarak da kullanılmaya başlanan bu yürüyüş, Şiilerin Kerbelâ travması ve kendi ideolojilerini canlı tutmak adına muharrem ayı dışında gerçekleştirdikleri ritüellere tipik bir örnek teşkil eder. Bu çalışmanın amacı, modern bir ritüel olarak Erbaîn yürüyüşünün Şiî düşüncedeki yeri, tarihi kökeni ve uygulanma biçiminin incelenmesidir. Çalışmada incelenen başlıklar, İslam Mezhepler Tarihi'nde yas kültürüyle ön plana çıkmış olan İmamiyye Şiâsı ile sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte çalışma hazırlanırken nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmış, yerinde de incelenerek odaklanmış etnografi yönteminden faydalanılmıştır. Araştırma sonucunda Erbaîn yürüyüşünün Mehdî inancı ile bağlantısı, modern dönemdeki karşılığı, önemi ve diğer Muharrem matemlerinden farkının ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, İslam Mezhepleri Tarihi, Şiîlik, Kerbelâ, Yas Kültürü, Mehdîlik.

* ORCID: 0009-0004-3264-7578, dmrhadiice@gmail.com

Dijital Çağda Deizmin Görünürlüğü: Yeni İlm-i Kelâm Açısından Bir Değerlendirme

Şevval Demirbaş / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Günümüz dünyasında cep telefonları, bilgisayarlar ve tabletler hemen hemen her evin içerisine girmiş, internet yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla bilgiye erişim kolaylaşmış ve hızlanmıştır. İnsanlar, büyük bir uğraşla ansiklopediler ve kitaplardan bulmaya çalıştığı bilgilere, artık tek tıkla ulaşabilir hale gelmiştir. Dijitalleşmenin bilgiye erişimi kolaylaştıran olumlu yönlerine karşın, bloglar, forumlar ve sosyal medya platformlarında üretilen kişisel görüşlerin ve doğrulanmamış bilgilerin hızla yayılması, bilgi kirliliği ve yanlış yönlendirme riskini de beraberinde getirmiştir. Çalışmamızın temel inceleme alanını oluşturan deizm, tarihsel süreç içerisinde ağırlıklı olarak akademik ve entelektüel çevrelerde tartışılan bir düşünce akımı iken, günümüzde dijital iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte sosyal medya platformları aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaşarak toplumsal görünürlük kazanmıştır. Latince "tanrı" anlamına gelen "deus" kelimesinden türüyen deizm, Tanrı'yı kabul edip varlığına inanan ancak Tanrı'nın evrene ve insanlara herhangi bir müdahalesi olmadığını savunan, dolayısıyla dini kabul etmeyen inanç sistemidir. Deizmin kökeni batı kaynaklı olup Hristiyanlığa tepki olarak doğmuştur. Hristiyanlığın anlaşılması zor olarak değerlendirilen inanç sistemleri, akideleri ve kilisenin akıl ve bilimle çatıştığı düşünülen yaklaşımları deizmin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Deist düşünürler, insan aklının iyiyi, faydalıyı, güzeli ve özellikle Tanrı'yı bulabilecek şekilde tasarlandığını ileri sürerek, peygamberlik kurumuna ve dolayısıyla ilahî vahye gerek olmadığını savunmaktadır. Deistler'e göre kâinatı yaratan Tanrı'dır ama Tanrı'nın yarattığı şeylere müdahalesi söz konusu değildir. Bu bağlamda yaratıcının "kudret" sıfatını ön plana çıkaran deist düşünürler, kâinatın mükemmel yaratıldığı ve herhangi müdahaleye ihtiyacı olmadığını savunmaktadırlar. Bu minvalde deistler, Tanrı'nın âleme müdahalesini Onun evreni mükemmel yaratamadığına bir kanıt olarak gördüklerinden dinleri reddetmektedirler. İslam düşüncesinde ise din, sadece Allah'ın varlığına ve birliğine inanmakla kalmayıp insanın Allah'a, diğer insanlara ve bütün varlığa karşı sorumluluklarını belirleyen kapsamlı bir inanç ve ahlak sistemi olarak görülmektedir. İslam düşüncesine göre iman, kişinin bilinçli bir şekilde temellendirilmesi ve tahkik düzeyine ulaştırılması gereken bir esaslar bütünü olup, insanın inanç ve davranışlarının sorumluluğunu üstlenmesini de beraberinde getirmektedir. İslam düşüncesinde vahiy, nübüvvet kurumu ve din sarsılmaz bire yere sahipken, deist düşüncede bireysel akıl merkezî bir konumda bulunmaktadır. İslam ile deizm arasındaki bu temel farklılıkların yanı sıra, dijitalleşmenin etkisiyle deist düşüncenin daha geniş kitlelere ulaşarak görünürlük kazanması, deizmin kelâm açısından yeniden ele alınmasını ve değerlendirilmesini önemli hâle getirmektedir. Bu köklü ilmî geleneğin çağdaş tezahürü olan yeni ilm-i kelâm, günümüzde ortaya çıkan inanç problemlerine aklî ve naklî deliller aracılığıyla açıklamaya çalışmaktadır. Bu çalışmamızda, dijital iletişim teknolojilerinin ve özellikle internet ile sosyal medya platformlarının her eve girdiği, her zihni meşgul ettiği günümüz dünyasında, deist düşüncenin kazandığı görünürlük ele alınacaktır. Bu doğrultuda, deizmin dijital ortamda yayılma ve ifade edilme biçimleri incelenerek söz konusu gelişmeler Yeni İlm-i Kelâm çerçevesinde değerlendirilecektir. Deizmin görünürlüğü anlatılarak yeni ilm-i kelâm açısından bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Deizm, Dijital Çağ, Sosyal Medya Platformları, Yeni İlm-î Kelâm.

* ORCID: 0009-0005-2243-6555, sev123.dem123@gmail.com

Antinatalizme İçsel Bir Eleştiri: Kapsam ve Geçiş Problemleri

Ayşenur Özden, Yonca Arıcı / Bursa Uludağ Üniversitesi

Antinatalizm, dünyaya yeni bir insan getirmenin ciddi zararlara yol açtığını savunan ve bu sebeple çocuk sahibi olmaktan kaçınmanın ahlaki açıdan güçlü gerekçelere dayandığını ileri süren normatif bir yaklaşımdır. Bu doğrultuda çağdaş antinatalizm savunucularından David Benatar'ın geliştirdiği asimetri argümanı, varlığa gelmenin hiç var olmamaya kıyasla zarar içerdiğini savunmada önemli bir girişim olarak öne çıkmaktadır. Benatar'ın argümanına göre acının varlığı kötü, hazzın varlığı iyi iken; acının yokluğu bu iyilik herhangi biri tarafından tecrübe edilmese bile iyi, hazzın yokluğu ise bu hazdan mahrum olacak kimse bulunmadığında kötü değildir. Buna göre dünyaya yeni bir insan getirmek, var olacak kişiyi çeşitli acı ve zararlara zorunlu olarak açık hâle getirirken, bu kişinin hiç dünyaya gelmemesi söz konusu zararların ortaya çıkmasını engellemektedir. Bu asimetri, Benatar'ın prokreasyondan kaçınmaya ilişkin düşüncesinin temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Bu çalışma, Benatar'ın asimetri argümanını doğrudan reddetmek yerine, antinatalist anlayışın kendi normatif gerekçelerinden hareketle içsel bir eleştiri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, antinatalizmin bütün türlerini değerlendirme iddiası taşımamakta; Benatar'ın zarar ve zararın önlenmesine dayanan antinatalist yaklaşımıyla sınırlandırılmaktadır. Bu sınırlandırma doğrultusunda Benatar'ın temel kabulleri başlangıç noktası olarak alınacak ve kavramsal ve argümantatif analiz yoluyla bu kabullerin kapsamı ve kolektif düzeyde ortaya çıkarabileceği sonuçlar incelenecektir. Bu bağlamda antinatalist yaklaşım açısından ortaya çıktığı düşünülen iki temel problem ele alınacaktır. Bunlardan ilki olan kapsam problemi, antinatalist anlayışın zarar-önleme amacının hangi zararları ve hangi varlıkları ahlaki açıdan gözetilmesi gereken değerlendirmeye dâhil ettiğini sorgulamaktadır. İnsanların dünyaya getirilmemesi gelecekte insanların maruz kalacağı acıların ortaya çıkmasını engelleyebilse de insan dışındaki duyarlı varlıkların hastalık, açlık, yaralanma, avlanma ve doğal süreçlerden kaynaklanan acılarını ortadan kaldırmamaktadır. Dolayısıyla insan prokreasyonunun sona ermesi ile dünyadaki acının sona ermesi aynı anlama gelmemektedir. Eğer acının ortaya çıkmasının engellenmesi antinatalist yaklaşım açısından prokreasyondan kaçınmanın önemli gerekçelerinden birini oluşturuyorsa, bu gerekçenin hangi varlıkları kapsadığının ve kapsamının hangi normatif ilkeye göre sınırlandırıldığının açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Burada amaç, antinatalizmin insan dışı bütün acıları ortadan kaldırmakla yükümlü olduğunu ileri sürmek değil, zarar-önleme gerekçesinin sınırlarını sorgulamaktır. İkinci olarak geçiş problemi, bireyleri kapsayan antinatalist yargıların toplumun geneline yayılması durumunda ortaya çıkabilecek sonuçlara odaklanmaktadır. Üremeden yaygın biçimde kaçınmanın nüfusun yaşlanması, bakım ihtiyacının artması ve toplumsal kurumların devamlılığının güçleşmesi gibi mevcut insanlar açısından öngörülebilir zararlara yol açması mümkün görünüyorsa, bu zararların antinatalizmin kendi zarar-önleme anlayışı içerisindeki statüsünün belirlenmesi gerekmektedir. Bu noktada bireysel düzeyde ahlaki bir tercih olarak ortaya çıkan prokreasyondan kaçınma ile bu tercihin kolektif düzeyde uygulanmasının sonuçları arasında bir ayrım yapılması önem kazanmaktadır. Ayrıca prokreasyonun dünyaya getirilen kişinin yanı sıra üçüncü kişiler üzerinde meydana getirebileceği öngörülebilir zararlar ahlaki değerlendirmeye dâhil ediliyorsa, prokreasyondan kaçınmanın üçüncü kişiler üzerinde meydana getirebileceği öngörülebilir zararların hangi gerekçeyle farklı değerlendirileceği de açıklanmaya ihtiyaç duymaktadır. Çalışmanın önemi, antinatalizme dışsal bir ahlak veya değer anlayışı üzerinden itiraz etmek yerine, yaklaşımın kendi zarar-önleme gerekçesinin kapsamını ve sonuçlarını sorgulamasında yatmaktadır. Çalışmada ulaşılması muhtemel sonuç, kapsam ve geçiş problemlerinin antinatalizmi bütünüyle reddetmekten ziyade, Benatar ekseninde savunulan antinatalist yaklaşımın tutarlı biçimde gerekçelendirilebilmesi için zararların normatif kapsamının, sorumluluğun sınırlarının ve ilkenin kolektif uygulamasından doğabilecek sonuçların açıklığa kavuşturulmasına ihtiyaç bulunduğunu göstermektir. Bu yönüyle çalışmanın, Türkçe antinatalizm literatüründe kapsam ve geçiş problemleri etrafındaki tartışmalara katkı sunması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Antinatalizm, David Benatar, Kapsam Problemi, Geçiş Problemi.

* ORCID: 0009-0003-3941-223X / 0009-0005-8147-9192, 702521010@ogr.uludag.edu.tr – 702421005@ogr.uludag.edu.tr

Kant'ta Tanrı Neden Pratik Aklın Konusu Olmak Zorundadır?

Oğuzhan Gök / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Modern dönem filozoflarının en önemlilerinden biri şüphesiz Kant'tır. Onun düşüncesinde teorik ve pratik akıl ayrımı ana izleği oluşturur. Bu ayrımdan hareketle inşa ettiği felsefi sistem, hem gelişim süreci hem de sonuçları itibarıyla düşünce dünyasında derin yankılar uyandırmıştır. Bu yankıların en açık şekilde hissedildiği alanlardan birisi de şüphesiz din felsefesidir. Kant'tan sonra, din felsefesinin temelini oluşturan; gerek Tanrı tasavvuru gerekse teist argümanlar bakımından tüm iddiaların yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Din felsefesi zaviyesinden süreç bu şekilde ilerlerken, Kant'ı kendi iç bütünlüğü içinde okuyup anlamak da aynı ölçüde güçleşmiştir. Özellikle Kant'ın Tanrı'ya dair düşüncelerinin çoğunlukla "varlık–yüklem" problemine indirgenerek ele alındığı ve bu sınırlı çerçeveden hareketle Kant okumaları yapıldığı görülmektedir. Ancak bu tür bir okumanın, Kant'ın felsefesini bütünlüklü olarak kavramaya ne ölçüde imkân tanıdığı tartışmalıdır. Biz de çalışmamızda "Kant'ta Tanrı Neden Pratik Aklın Konusu Olmak Zorundadır?" sorusunu merkeze alarak, sıklıkla ıskalanan bu noktalara dikkat çekmek istiyoruz. Tanrı düşüncesinin yalnızca yüklem problemine indirgenmesinin, Kant'ın özellikle üzerinde durduğu özgürlük ve ahlâk gibi temel meseleleri anlamak açısından yetersiz kaldığını düşünüyoruz. Bu çerçevede, Kant'ın Tanrı'yı neden pratik aklın bir idesi olarak ele aldığını incelendi. Araştırma sonucunda, onun Tanrı'yı teorik akıldan koparak pratik akıl bağlamında temellendirmesinin arkasında, doğa ile özgürlük arasındaki radikal ayrımın yattığı anlaşılmıştır. Kant, doğa ve özgürlüğü anlamlı bir bütünlük içinde açıklayabilmek adına Tanrı'yı zaman ve mekânın belirleyiciliğinden tamamen soyutlamış, onu bir bilgi nesnesi olmaktan çıkararak pratik aklın konusu haline getirmiştir. Böylece Kant'ta Tanrı, doğadan bütünüyle yalıtılarak, özgürlüğün imkânının temellendirildiği bir kavram olarak ortaya konmuştur. Kant'a göre özgürlük, ahlak gibi olmazsa olmaz kavramların anlamlı bir bütünlük içerisinde okunması için Tanrı'nın, teorik akıldan ziyade pratik aklın bir meselesi olarak okunması zorunluluk mesabesindedir.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Kant, Tanrı, Pratik Akıl, Teorik Akıl.

* ORCID: 0000-0002-9571-3542, 29oguzhangok@gmail.com

XVII. Yüzyılın Unutulan Filozofu Yusuf el-Karabâğî ve Onun İsbât-ı Vâcib Konulu Eserlerinde Din Felsefesi Yapma Biçimi

Zeynep Özçelik / İstanbul Üniversitesi

Düşünce tarihinin en eski sorgulama alanlarından biri olan ve hemen her dini geleneği ilgilendirmesi bakımından ortak bir mesele olan Tanrı'nın varlığı, din üzerine felsefi düşünme faaliyeti olarak din felsefesinin en temel meselesidir. İslam dini geleneği içinde gerek kelâm gerekse felsefe okullarınca yürütülen din felsefesi tartışmalarında Tanrı'nın varlığı meselesi, "isbât-ı vâcib" olarak ifade edilmektedir. En genel ifadesiyle isbât-ı vâcib, Tanrı'nın varlığını, birliğini ve sıfatlarını akli ve nakli deliller aracılığıyla ispatlama çabasıdır. İsbât-ı vâcibe ilişkin tartışmaların tarihi, İslâm düşüncesinin ilk dönemlerine kadar uzansa da meseleye dair müstakil eserler H. VII. yüzyılda yazılmaya başlamıştır. Bu yüzyıldan itibaren kaleme alınan telif, şerh ve hâşiyeler ciddi bir literatürün oluşmasını sağlamıştır. İsbât-ı vâcib literatüründe kuşkusuz en ilgi çeken eserlerden biri, Celâleddin ed-Devvânî'nin (ö. 908/1502) "er-Risāletü'l-Ḳadīme fī İṣbāti'l-Vācib" adlı eseridir. Kendinden önceki tartışmaları aktarması ve kendinden sonrakilere yön vermesi bakımından önemli bir noktada bulunan eser üzerine pek çok şerh ve hâşiye kaleme alınmıştır. Eserin şârihlerinden biri, Devvânî'nin başka eserlerine ilişkin de ikincil çalışması bulunan Yusuf b. Muhammed Cân el-Karabâğî'dir. Azerbaycan asıllı Yusuf el-Karabâğî (ö. 1055/1645), Mirzacân Habîbullâh eş-Şîrâzî'nin (ö. 994/1586) gözde öğrenci, Hüseyin el-Halhâlî'nin (ö. 1014/1605) ilmi rakibi, hicret ettiği Buhara ve Semerkant'ta hükümdarların övgüsünün muhatabı, mantık, felsefe, din, tıp, astronomi gibi pek çok alanda Arapça ve Farsça eserler vermiş şair bir filozoftur. Kaleme almış olduğu şerh ve hâşiyelerin yanı sıra farklı alanlara dair telif eserleriyle de oldukça velut bir müelliftir. Zorunlu varlığın ispatı çerçevesinde bir dizi problemi ele aldığı "er-Risāletü'l-Ḥalvetiyye", "Şerḥu'r-Risāleti'l-Ḳadīme fī İsbāti'l-Vācib", bu şerh üzerine kaleme aldığı "Ḥāḳāniyye" isimli hâşiyesi, kelâm eserinden ziyade felsefe eseri olarak telakki edilmeye uygun olan Şerḥu'l-'Aḳā'idi'l-'Aḍudiyye üzerine "Ḥānḳāhī" isimli hâşiyesi, bu hâşiye üzerine kaleme aldığı "Tetimmetü'l-Ḥavāşī fī İzāleti'l-Ġavāşī", "Ḥāşiye 'alā Şerḥi Tehẕībi'l-Manṭıḳ ve'l-Kelām", "Şerḥu'l-Īsāgōcī", "Risāle fi'l-'İlm", "Risāle fī Cüz'i lā Yetecezzā", "Ḥāşiye 'alā Şevākili'l-Ḥūr fī Şerḥi Heyākili'n-Nūr", "Ḥāşiye 'alā Şerḥi Ḥikmeti'l-'Ayn", "Risāletü'l-Mübāḥase fī Tefsīri Sūreti'l-Fetḥ beyne Mirzācan ve Ṣadreddin Muḥammed b. Ebi'ş - Şafâ", "Şerḥ 'alā Ḥadīsi İnneme'l-'A'mālu bi'n-Niyyāt", "Şerḥu'l-Ḳānūn fi'ṭ-Ṭıbb", "Risāle der Taḥḳīḳi Semt-i Ḳıble", "Heft Beheşt" filozofun eserlerinden bazılarıdır. Yalnızca isimlerinin dahi müellifin ilmî vukûfiyetini gösterdiği bu eserlerin içerik analizleri, düşünürün Antik Yunan'dan kendi devrine kadar olan felsefi birikime sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan bu eserlerin konu çeşitliliğine rağmen ortak bir paydada buluştuklarını söylemek mümkündür. Bu payda, varlığı zorunlu olan ile varlığı mümkün olanlar arasındaki ayrım ve münasebetin tayinidir. Tanrı-âlem ilişkisi olarak da okunabilecek olan bu husus, din felsefesinin birincil meselesi konumundadır. Müellifin bu meselelerin tahkikine ilişkin sarfetmiş olduğu çaba, onu İslâm düşünce geleneğinde yetişmiş din felsefecileri arasında değerlendirmemize imkân sağlamaktadır. Bu bildiri, Yusuf el-Karabâğî'nin bir din felsefesi problemi olarak isbât-ı vâcibe ilişkin yaklaşımını konu edinmektedir. Çalışmanın ilk amacı, devrinin önemli filozoflarından kabul edilmesine rağmen zamanının ötesine geçememiş olan Yusuf el-Karabâğî'yi tanıtmak ve eserlerini literatüre dâhil etmektir. Çalışmanın asıl amacı ise, filozofun isbât-ı vâcib konulu eserlerinde ortaya koymuş olduğu yaklaşımdan hareketle onun din felsefesi yapma biçimini incelemektir. Tahkik ve analiz yönteminin kullanılacağı çalışmada incelemeye dahil edilecek eserler, filozofun doğrudan isbât-ı vâcib hakkında yazmış olduğu eserleri ile bölüm bazında meseleye dair görüşlerini takip edebileceğimiz eserleridir. Dolayısıyla çalışmada yürütülecek analiz, söz konusu bu eserlerle sınırlı kalmaktadır. Çalışmanın diğer bir sınırlılığı, filozofun yalnızca isbât-ı vâcibe dair görüşlerine odaklanıyor oluşudur. Kanaatimizce bu çalışma iki yönlü bir öneme sahiptir. İlk olarak, eserlerinin analizi düzeyinde herhangi bir çalışmaya konu edilmemiş bir isme dair ilk çalışma sayılabilmesi hasebiyle önem arz etmektedir. Diğer taraftan İslâm düşünce geleneğine ait bir kavram olan isbât-ı vâcibin, din felsefesinin en temel meselesi olan Tanrı'nın varlığının delillendirilmesi ve âlemle münasebeti zaviyesinden ele alınıyor oluşu, farklı din felsefelerinin imkânını göstermesi noktasında önem ifade etmektedir. Çalışmanın ulaşması muhtemel sonuçları, filozofun isbât-ı vâcib tartışmalarındaki yerinin takdir edilmesi ve eserlerinin din felsefesi okumaları için taşıdığı potansiyelin ortaya çıkmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, isbât-ı vâcib, Yusuf el-Karabâğî.

* ORCID: 0009-0001-6829-8590, zeeynepozcelik@gmail.com

Robert Merrihew Adams'ın Tanrı ve Ahlak Anlayışı

Sibel Yıldırım / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Bu bölümde, Robert M. Adams'ın, ahlak felsefesine yönelik yaptığı çalışmalar göz önüne alınarak, İlahi emir teorisi ile ilgili düşünceleri ortaya koyup değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Adams, ahlaki değerlerin tutarlı ve ikna edici bir şekilde açıklanamadığı takdirde ilahi buyruk teorisinin savunulabilir olamayacağını düşünür. İlkin ahlaklılığı iki temel kategoride; doğru ve yanlış gibi temel niteliklerini tartışmakla işe başlamaktadır. Sonrasında ahlaki değerlerin Tanrı ile ilişkisini ortaya koyup anlam teorileri ile desteklemektedir. Teorisinin son halinde ise, ahlak kurallarının insandaki oluşumu ve bu oluşumun Tanrı ile ilgisinin olup olmadığı tartışılmaktadır. Adams'a göre bir ahlak teorisinin onaylanması bazı şartları yerine getirmesine bağlıdır. Bu şartlara göre; ahlaki değerlerin objektif olarak değerlendirmesi gereklidir, yanlış olarak düşündüğümüz fiillerdeki genel kabul görmüş sezgiler güvenilirdir. Doğru ve yanlışın mahiyetine dair ilahi buyruk teorisi, teolojik olmayan rakiplerinin hiçbiri tarafından beraberce sahip olunmamış olan iki üstünlüğü birleştirmektedir. İlahi buyruk metaetiğinin ilk üstünlüğü; ahlaki doğruluk ve yanlışlık olgularını nesnel olan ve doğal olmayan olgular olarak sunmasıdır. Burada sözü edilen nesnellik, olguların varolup olamamasının, herhangi bir insanın onu yapmayı düşünüp düşünmemesine dayanmaması anlamındadır. Doğal olmaması ise, onların fizik, kimya, biyoloji, insan ve hayvan psikolojisi dilinde büsbütün ifade edilememesi anlamındadır. Zira Tanrı'nın buyurduğu, izin verdiği ve yasakladığı bazı şeyler nesneldir fakat doğal bir olgu değildir. Sezgisel olarak bu bir üstünlüktür. Burada ahlakı kuramların sezgi yönüne değinilmektedir. Adams ahlakı kuramların doğasını anlamak için ahlakı kuramların nesnelliğinin yanında sezgisel oluşunun da dikkat çekmektedir. Adams' göre sezgilerimizle bir şeyin yanlış olduğunu bilebileceğimizi bunu da günah kavramı ile bize açıklamaktadır. Buradaki günah kendisinde suçluluk hissini içermektedir. İlahi buyruk metaetiğinin ikinci üstünlüğü, onun nispeten makul olmasıdır. İlahi buyruk kavramında şüphesiz zorluklar vardır fakat en azından bize, konu hakkında Sezgiciler ve Platoncu kavramların sağladığından daha açık bir düşünce malzemesi sağlamaktadır. Kabul edilebilir bir ahlak ahlak kuramı bir fiilin yanlışlılığını nasıl anlayabildiğimizi açıklayabilmelidir. Bu bölümün alt başlıklarında Adams'ın teorinin klasik formunu tadil etmesi ile başlayıp, ahlaki yükümlülüğün bir teorisi olarak yeni bir tür ilahi buyruk teorisi (İBT) ortaya koymasına kadar geçen zamanda, düşüncelerindeki değişim üç aşamalı olarak ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi.

* ORCID: 0009-0005-5809-5369, yildirimsibel1995@gmail.com

Fârâbî'nin Vahiy ve Nübüvvet Anlayışının Kelâmın Vahiy Anlayışı Açısından Değerlendirilmesi

Said İrfan Numan / Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

İslâm düşüncesinde nübüvvet ve vahiy olgusu, dinin temel itikadî esaslarından birini oluşturmaktadır. Kelâmcılar vahyi Yüce Allah'ın özgür iradesi ve seçimiyle peygamberlere ilettiği ilâhî bir mesaj olarak temellendirirken; İslâm filozoflarından Fârâbî, Aristotelesçi gelenek dâhilinde nübüvveti faal akıl ve muhayyile gücü ilişkisi üzerinden felsefî bir zeminde açıklamaya çalışmıştır. Bu durum, felsefe ile kelâm arasında peygamberliğin kaynağı, imkânı ve yapısı bakımından temel görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Bu çalışmanın amacı, Fârâbî'nin faal akıl, kazanılmış akıl ve muhayyile gücüne dayandırdığı nübüvvet teorisini incelemek; bu teoriyi kelâmî ekollerin (Selef, Mu'tezile, Eş'arî ve Mâtürîdî) vahiy anlayışlarıyla karşılaştırarak felsefî tasavvur ile kelâmî doktrin arasındaki uyum ve ayrışma noktalarını tespit etmektir. Çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından metin incelemesi ve veri analizi metodu kullanılmıştır. Fârâbî'nin temel eserleri ile kelâmcıların nübüvvet tartışmalarına dair birincil literatür derlenerek kavramsal ve analitik bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Araştırmada, Fârâbî'nin bir yandan Aristotelesçi metafizik ilkelerden taviz vermeyen felsefî bir model inşa ederken, diğer yandan İslâm'ın temel prensipleriyle çelişmeyecek bir nübüvvet tasavvuru kurmaya çalıştığı görülmüştür. Ancak kelâmcılar, Tanrı'nın iradî seçimini ve vasıtasız/melek aracılığıyla vahiy iletimini savunarak; Fârâbî'nin faal akılla kurulan zihinsel/muhayyileye dayalı nübüvvet modeline ve determinist sudûr anlayışına eleştiriler yöneltmiştir. Neticede Fârâbî'nin teorisinin gayb âlemiyle iletişimi felsefî açıdan makulleştirme çabası taşıdığı, kelâmcıların ise ilâhî iradenin aşkınlığını korumayı önceliklediği tespit edilmiştir. Bahsi geçen konu yüksek lisans tezim olarak çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Nübüvvet, Fârâbî, Faal Akıl.

* ORCID: 0009-0003-8033-4472, irfan.numan68@gmail.com

İbn Sînâ'nın İlmî Kişiliği Bağlamında Varlık-Mahiyet Ayrımı

Yağmur Orhan / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

İslâm düşünce tarihinin en önemli filozoflarından biri olan İbn Sînâ (ö. 428/1037), felsefe, tıp, mantık, fizik, nefs ve metafizik gibi birçok alanda ortaya koyduğu eserlerle İslâm düşüncesinin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Buhara yakınlarındaki Efşene'de dünyaya gelen İbn Sînâ, küçük yaşlardan itibaren dönemin temel ilimlerini öğrenmiş, özellikle mantık ve felsefe alanlarında gösterdiği başarıyla kısa sürede döneminin önde gelen âlimlerinden biri hâline gelmiştir. Çok yönlü ilmî kişiliği içerisinde metafizik düşüncesi özel bir konuma sahip olan İbn Sînâ, varlık, mahiyet, zorunluluk, imkân ve nedensellik kavramları etrafında sistematik bir ontoloji geliştirmiştir. Başta eş-Şifâ', en-Necât ve el-İşârât ve't-Tenbîhât olmak üzere eserlerinde ortaya koyduğu bu ontolojinin temelinde varlık ile mahiyet arasındaki ayrım yer almaktadır. İbn Sînâ'ya göre bir şeyin mahiyetinin bilinmesi, onun dış dünyada mevcut olduğunu zorunlu olarak göstermez. Mahiyet ile varlık arasındaki bu ayrım özellikle mümkün varlıklar bakımından önem taşımaktadır. Mümkün varlıkların mahiyetleri kendi başlarına varlığı gerektirmediğinden, bunların varlık kazanabilmeleri için kendileri dışında bir sebebe ihtiyaçları vardır. Bu noktadan hareketle İbn Sînâ, varlıkları zorunlu ve mümkün şeklinde sınıflandırmaktadır. Varlığı kendisinden olan ve yokluğu düşünülemeyen "zorunlu varlık" ile varlığı ve yokluğu "mümkün olan varlıklar" arasında ontolojik bir ayrım ortaya koymaktadır. Mümkün varlıkların varlıklarını kendilerinden alamamaları ve var olmak için bir sebebe muhtaç olmaları, nihayetinde kendisi başka bir sebebe ihtiyaç duymayan Zorunlu Varlık'ın kabulünü gerekli kılmaktadır. Bu yaklaşım, İbn Sînâ'nın Allah'ın varlığını temellendirmesinde geliştirdiği burhân-ı sıddîkîn anlayışının da temelini oluşturmaktadır. Söz konusu delillendirmede hareket noktası doğrudan duyulur âlemdeki değişim veya hareket değil, varlığın zorunlu ve mümkün oluşuna ilişkin ontolojik ayrımdır. Böylece Allah'ın varlığı, mümkün varlıkların kendi başlarına var olamayacakları ve varlıklarının bir sebebe dayanması gerektiği düşüncesinden hareketle temellendirilmektedir. Varlık-mahiyet ayrımının kelâm açısından önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu ayrım, Allah'ın varlığının ispatında kullanılan kavramların daha sistematik hâle gelmesine, mümkün varlıkların ontolojik bağımlılığının açıklanmasına ve Zorunlu Varlık'ın diğer varlıklardan farklı ontolojik statüsünün belirlenmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca mümkün varlıkların varlıklarının kendilerinden kaynaklanmadığının ortaya konulması, âlemin ve içindeki varlıkların bağımsız bir varlık alanına sahip olmadığını, varlık bakımından zorunlu bir ilkeye dayandığını göstermektedir. Böylece İbn Sînâ'nın ontolojisi, yalnızca Allah'ın varlığının temellendirilmesi açısından değil, Tanrı ile âlem arasındaki ilişkinin açıklanması bakımından da önemli bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Bununla birlikte İbn Sînâ'nın yaklaşımı, kelâmın Allah'ın varlığına ilişkin delillerinden tamamen bağımsız bir yapı olarak değerlendirilmemeli; felsefî ontolojinin kelâmî problemlerin kavramsal çerçevesini genişletmesi bakımından ele alınmalıdır. Özellikle imkân, vücûb, nedensellik ve varlık kavramlarının sistematik biçimde ilişkilendirilmesi, Allah'ın varlığı, âlemin Allah'a bağımlılığı ve Tanrı-âlem ilişkisi gibi temel kelâm meselelerinin daha kapsamlı biçimde tartışılmasına imkân sağlamıştır. Her ne kadar İbn Sînâ'nın metafizik sistemi ile kelâmcıların yaratma, âlemin hudûsu ve Tanrı-âlem ilişkisine dair görüşleri arasında önemli farklılıklar bulunsa da varlık-mahiyet ayrımı, sonraki kelâm düşüncesinde ontolojik problemlerin ele alınmasına güçlü bir kavramsal zemin hazırlamıştır. Bu yönüyle İbn Sînâ'nın varlık-mahiyet ayrımı yalnızca metafizik bir sınıflandırma değil, mümkün varlıkların bağımlılığından hareketle Zorunlu Varlık'ın gerekliliğini açıklayan, Allah'ın varlığının temellendirilmesine imkân sağlayan ve kelâmî düşüncede varlık probleminin daha sistematik biçimde ele alınmasına katkıda bulunan önemli bir ontolojik yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşım, özellikle Allah'ın varlığına ilişkin aklî temellendirmelerin yalnızca fizikî değişim ve hareketten değil, varlığın kendisine ilişkin kavramsal çözümlemelerden de hareket edebileceğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, İbn Sînâ, Metafizik, Varlık, Mahiyet.

* ORCID: 0009-0005-7335-4760, 2515211013@ogrenci.ibu.edu.tr

Kindî'nin Hayatı ve Felsefî Görüşleri

Ali İhsan Şahin / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Bu çalışmada, İslâm düşünce tarihinde "ilk filozof" olarak kabul edilen Ya'kūb b. İshak el-Kindî'nin hayatı, Beytülhikme'deki tercüme faaliyetlerine verdiği katkılar ve temel felsefi görüşleri ele alınmaktadır. Abbâsîler döneminde ortaya çıkan ilmî ve kültürel ortam içinde yetişen Kindî, Antik Yunan felsefesini İslâm düşüncesiyle uzlaştırmaya çalışan öncü bir düşünür olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda öncelikle Kindî'nin yaşadığı tarihsel süreç ve ilmî çevre değerlendirilmiş, ardından üzüntüyü giderme yolları, ilk felsefe üzerine ve din–felsefe ilişkisi gibi felsefi görüşleri ele alınmıştır. Kindî'ye göre felsefe, insanın gücü ölçüsünde varlığın hakikatini bilme çabasıdır ve bu süreçte akıl temel bir rol oynar. Bununla birlikte, din ile felsefe arasında bir çatışma bulunmadığını, aksine her ikisinin de aynı hakikate farklı yöntemlerle ulaştığını savunmaktadır. Ayrıca Kindî, metafizik görüşlerinde âlemin sonlu ve yaratılmış olduğunu ileri sürerek bu konuda aklî temellendirmeler ortaya koymuştur. Bu çalışma Kindî'nin İslâm felsefesi içerisindeki kurucu rolünü ve düşünce tarihindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Kindî, Beytülhikme, İlk Felsefe, Abbâsîler.

* ORCID: 0009-0008-8803-5019, ihsansahin979@gmail.com

Ebû Bekir er-Râzî'de Âlem Tasavvuru ve Yaratma Problemi

Tuğba Yaşar / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

İslâm düşünce geleneğinde âlemin mahiyeti, nasıl meydana geldiği ve Allah ile olan ilişkisi kelâm ile felsefenin ortak olarak ele aldığı meselelerin başında gelmektedir. Âlemin bir başlangıcının olup olmadığı, yaratıcı ile yaratılan arasındaki ilişkinin nasıl ele alınacağı ve Allah'ın ezelîliği ile âlemin varlık sahasına çıkışı arasındaki ilişkinin açıklanması kelâm ilmi açısından oldukça önem taşımaktadır. Bu tartışmalar ekseninde İslâm düşünce geleneğinde klasik kelâmî yaklaşımlardan ayrışan fikirleri ile ön plana çıkan Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyyâ er-Râzî (ö. 313/925), tıp alanındaki başarılarının yanı sıra metafizik sistem alanında sahip olduğu âlem anlayışıyla da dikkat çekmiş, çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Râzî'ye nispet edilen görüş ve fikirlerin büyük bir kısmı sonraki kaynaklar, kendisine dair yazılmış olan reddiyeler ve karşılıklı tartışma içeren metinler üzerinden sağlanmaktadır. Bu çalışmada Ebû Bekir er-Râzî'nin sahip olduğu âlem tasavvuru ve yaratma problemi, onun metafizik sistem içerisinde maddenin oluşumuna dair öne sürdüğü beş ezelî ilke çerçevesinde incelenmektedir. Râzî, metafizik sistem düzeninde İslâm filozoflarının benimsediği sudûr (taşma) teorisini ve kelâmcıların hudûs (yoktan yaratma) teorisini reddederek, kendine has şekilde yorumladığı beş ezelî ilkeyi esas almaktadır. Bu metafizik sistem kendi içerisinde onun hem doğa felsefesini şekillendirmiş hem de İslâm düşünce geleneğinde eşine az rastlanan türden bir nübüvvet (peygamberlik) anlayışına sahip olmasını sağlamıştır. Yaratıcı (el-bârî), nefis (küllî nefis), heyûlâ (şekilsiz ilk madde), halâ (boşluk, mutlak mekân) ve dehr (mutlak zaman)den oluşan, aralarında derece ve mahiyet farkı bulunan bu beş ezelî ilkenin birbirinden bağımsız ezelî unsurlar olmadığı, âlemin varlık sahasına çıkışında bütüncül bir rol oynadığı görülmektedir. Râzî'nin âlem anlayışı özellikle yaratıcı konumunda bulunan Bârî ile başlayarak küllî nefsin heyûlâya duyduğu aşk ile devam etmiş, halâ ve dehr ile tamamlanmıştır. Bu süreç zamansal olarak bir başlangıca sahip olmaktan uzak; birbirine bağlı ve kaçınılmaz bir ilişkinin sonucunda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla Râzî'ye göre âlem yoktan var edilmemiş, ezelî bileşenlerin Tanrı'nın hikmeti ile sonradan biçimlendirmesiyle meydana gelmiştir. Râzî'nin metafizik sistem anlayışı, mutlak yokluktan varlığın nasıl meydana geldiği ve Tanrı'nın âlemin meydana gelişindeki irade ve hikmetinin nasıl ve hangi konumda olduğu bağlamında değerlendirilmektedir. Böylece Râzî'nin âlem anlayışı sadece "âlemin ezelîliği" meselesine indirgenmeden; Allah'ın ezelî oluşu ve buna bağlı olarak diğer ezelî ilkeler neticesinde var olan âlem arasındaki uyum ile ele alınmaktadır. Râzî'nin sahip olduğu beş ezelî ilkeye dayalı düşünce yapısı, onu din felsefesi açısından katı bir rasyonalizme ve deizme ulaştırmıştır. Döneminin önde gelen isimlerinden Ebû Hâtim er-Râzî ile yaptığı ve A'lâmü'n-Nübüvve adlı eserde aktarılan meşhur tartışmalarda, nübüvvet anlayışını tamamen reddederek aklı temel almaktadır. Sahip olduğu nübüvvet anlayışı, onun âlem tasavvuru ile bütüncül şekilde ele alınmaktadır. Ebû Hâtim er-Râzî ile girdiği bu tartışmada hak ile bâtıl olanı ayırt etmede aklı esas alması, metnin kaynağı bakımdan incelenmektedir. Râzî'nin beş ezelî ilke ile varlık sahasına çıkan âlem anlayışı; maddi dünyada hapsolmuş küllî nefs parçası olan insan ruhunun, aklını kullanarak ve felsefe yaparak bu beden hapishanesinden kurtulacağı ve ebedî huzura ancak bu şekilde kavuşacağı fikrini içermektedir. Onun benimsediği bu sistem beraberinde nübüvvet anlayışını kökten sarsmakta ve insanlığın ebedî mutluluğa kavuşması hususunda peygamberlik makamını gereksiz görmektedir. Ebû Bekir er-Râzî, sahip olduğu âlem tasavvuru kapsamında faydasız gördüğü nübüvvet anlayışı sebebiyle bazı kaynaklarda mülhid olarak zikredilmektedir. Çalışmanın sınırları Ebû Bekir er-Râzî'nin âlem ve yaratma görüşleri etrafında şekillenmekte; hayatı ve eserleri ise söz konusu düşüncelerinin temellendirilmesi hususunda ele alınmaktadır. Yöntem bakımından, Râzî'ye nispet edilen görüşlerin mümkün olduğu ölçüde birincil metinler ve buna ek olarak polemik içeren kaynakların karşılaştırılarak değerlendirilmesi esas alınmaktadır. Râzî'nin âlem tasavvuru, İslâm düşüncesindeki Allah-âlem ilişkisi, yaratma, ezelîlik ve nübüvvet tartışmalarının birbiriyle nasıl kesiştiğini göstermesi bakımından önemli bir örnek niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Ebû Bekir er-Râzî, Yaratma, Beş Ezelî İlke, Nübüvvet.

* ORCID: 0009-0002-4316-0621, tubayasar581@gmail.com

Gazzâlî'nin Düşünce Sisteminde Kelâm, Felsefe ve Tasavvuf

Sabahattin Ezgi / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

İslâm düşünce tarihinin en önemli simalarından biri olan Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111), fıkıh, kelâm, mantık, felsefe ve tasavvuf alanlarında ortaya koyduğu eserler ve geliştirdiği düşüncelerle yalnızca yaşadığı dönemi değil, kendisinden sonraki İslâm düşüncesini de derinden etkileyen önemli bir mütefekkirdir. Hüccetü'l-İslâm unvanıyla tanınan İmam Gazzâlî, İslâm dünyasının siyasî, itikadî ve fikrî açıdan yoğun tartışmalar yaşadığı bir dönemde yetişmiş; Bâtınî hareketler, mezhepler arası ihtilaflar ve Yunan felsefesinin İslâm düşüncesindeki etkisi karşısında özgün ve bütüncül bir düşünce sistemi geliştirmiştir. Bu çalışmanın amacı, İmam Gazzâlî'nin hayatını ve düşünce sisteminini kelâm, felsefe ve tasavvuf anlayışı çerçevesinde ele almaktır. Çalışmanın kapsamı, İmam Gazzâlî'nin ilmî ve fikrî gelişim süreci ile kelâm, felsefe ve tasavvufa ilişkin temel yaklaşımlarıyla sınırlandırılmıştır. Çalışmada İmam Gazzâlî'nin farklı ilim disiplinlerine yaklaşımı, bilgi anlayışı ve bu disiplinler arasında kurduğu ilişki incelenerek onun düşünce sisteminin bütüncül yapısı ortaya konulmaktadır. İmam Gazzâlî, ilk eğitimini Tûs ve Cürcân'da aldıktan sonra Nîşâbur Nizâmiye Medresesi'nde dönemin önemli âlimlerinden İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin öğrencisi olmuş; burada fıkıh, kelâm, mantık ve usûl başta olmak üzere çeşitli ilimlerde derinleşmiştir. Daha sonra Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün dikkatini çekerek Bağdat Nizâmiye Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiş ve kısa sürede dönemin en etkili âlimlerinden biri hâline gelmiştir. Ancak ilmî kariyerinin ve toplumsal itibarının zirvesinde yaşadığı fikrî ve manevî kriz, onun hayatında önemli bir dönüşüm meydana getirmiştir. İmam Gazzâlî, teorik ve nazarî bilginin insanı kesin hakikate ulaştırmada tek başına yeterli olmadığını düşünerek makam ve şöhretini terk etmiş, uzun süren bir inziva döneminin ardından tasavvufî tecrübeye yönelmiştir. Bu süreç sonunda hakikate ulaşmada aklî bilginin yanında kalbin arındırılması, ahlâkî olgunlaşma, samimî amel ve manevî tecrübenin de gerekli olduğu sonucuna ulaşmıştır. İmam Gazzâlî'nin kelâm anlayışında kelâm, İslâm inancını şüphelerden, itirazlardan ve bid'at olarak kabul edilen düşüncelerden koruyan önemli bir savunma aracıdır. Bununla birlikte kelâmın kesin hakikate ulaşmada bazı sınırlılıklarının bulunduğunu ifade etmiş ve herkesin derin kelâmî tartışmalara girmesini uygun görmemiştir. Onun kelâm alanındaki önemli katkılarından biri, mantığı İslâmî ilimlerin yöntemine dâhil etmesi ve akıl yürütmenin belirli kurallar çerçevesinde kullanılmasını savunmasıdır. İmam Gazzâlî, felsefeye yaklaşımında bütünüyle reddedici bir tavır sergilememiş; mantık, matematik ve bazı tabiî ilimlerin dinle doğrudan çelişmediğini kabul ederken özellikle metafizik meselelerde filozofların kesin hükümler vermelerini eleştirmiştir. Meşşâî ekolünün önde gelen temsilcilerinden Fârâbî ve İbn Sînâ gibi filozofların görüşlerini ayrıntılı biçimde incelemiş, özellikle âlemin ezelîliği, Allah'ın cüz'iyyâtı bilmesi ve bedenlerin yeniden diriltilmesi gibi meselelerde onların görüşlerine karşı çıkmıştır. İmam Gazzâlî'nin düşünce sisteminde tasavvuf ise önemli ve belirleyici bir yere sahiptir. Ona göre tasavvuf yalnızca teorik olarak öğrenilen bir bilgi alanı değil, yaşanarak, tecrübe edilerek ve insanın nefsini eğitmesiyle elde edilen bir hakikat yoludur. İhyâ'ü ʿUlûmi'd-Dîn adlı eserinde ibadetlerin ve dinî hayatın yalnızca zâhirî hükümlerini değil, insanın kalbinde meydana getirmesi gereken manevî ve ahlâkî boyutları da ele almıştır. Böylece şeriat ile tasavvuf arasında güçlü bir bağ kurarak dinî hayatın zâhir ve bâtın yönlerini bütünleştirmeye çalışmıştır. Sonuç olarak Gazzâlî'nin aklı tamamen reddetmeyen ancak onun sınırlarını belirleyen, vahiy, akıl ve manevî tecrübeyi birbirini tamamlayan unsurlar olarak değerlendiren bütüncül bir düşünce sistemi ortaya koyduğu görülmektedir. Onun bilgi ile amel, akıl ile kalp, şeriat ile tasavvuf ve teori ile pratik arasında kurduğu dengenin, İslâm düşünce tarihindeki kalıcı etkisinin temel unsurlarından biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, İmam Gazzâlî, Felsefe, Tasavvuf.

* ORCID: 0009-0008-3041-1560, sabahattin.ezgi2@gmail.com

İmam Mâtürîdî'de Beden ve İnsan Sorumluluğu: Uzuvların Fiildeki Yeri ve Âhiretteki Şahitliği

Ahmet Karakelle / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Klasik kelâm literatüründe insanın sorumluluğu çoğunlukla irade, kudret, kesb ve teklif kavramları çerçevesinde incelenmekte; bedenin ve uzuvların bu süreçteki konumu ise genellikle ikinci planda kalmaktadır. Oysa insanın iradeli fiillerinin önemli bir kısmı beden ve uzuvlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Teklif, bu fiillerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli imkânların bulunmasına bağlıdır. Dünyada işlenen fiillerin karşılığı ise âhirette bedeni de kapsayan mükâfat veya ceza şeklinde verilmekte; uzuvlar da bu fiillere şahitlik etmektedir. Bu durum, kendi başlarına tercih ve irade sahibi olmayan uzuvların insan sorumluluğuyla nasıl ilişkilendirildiği sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma, "Kendi tercihleri bulunmadığı hâlde insanın iradeli fiillerinin gerçekleşmesine katılan uzuvlar, Mâtürîdî tarafından sorumluluk ve âhiretteki şahitlik bakımından nasıl konumlandırılmaktadır?" sorusuna cevap aramaktadır. Araştırmanın amacı, Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd ile Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da farklı bağlamlarda yaptığı açıklamalardan hareketle bedenin insan sorumluluğundaki yerini belirlemektir. Bu doğrultuda beden meselesi, insan tasavvuru, teklif, fiil teorisi ve âhiret inancı olmak üzere birbiriyle ilişkili dört açıdan ele alınmaktadır. Metinlerin incelenmesinde betimleyici ve tahlil edici bir yöntem izlenmekte; Mâtürîdî'nin kendi değerlendirmeleri ile naklettiği görüşler birbirinden ayırt edilmekte ve ulaşılan sonuçlar ilgili ikincil literatür eşliğinde değerlendirilmektedir. Mâtürîdî'nin istitâat hakkındaki açıklamalarında sebeplerin elverişliliği ve fiilin gerçekleşmesini sağlayan organların sağlamlığı, teklifin imkân şartları arasında yer almaktadır. Bir kimsenin gözü bulunmadığında görmekle, eli bulunmadığında ise elini uzatmakla yükümlü tutulamayacağına ilişkin örnekler, insanın bedenen gerçekleştiremeyeceği fiillerden sorumlu olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte bu durum, sorumluluğun bedene ait olduğu anlamına gelmemektedir. Mâtürîdî'ye göre fiilin tercih ve kesb yönü idrak ve ihtiyar sahibi insana aittir; uzuvlar ise seçilen fiilin dış dünyada gerçekleşmesini sağlayan vasıtalardır. Nitekim onun, uzuvların kendi arzu ve tercihleriyle fiilde bulunmadıklarını, itaat ve isyan bakımından ise insanla birlikte değerlendirildiklerini belirten açıklamaları, sorumluluğun doğrudan organlara değil, bu organlar aracılığıyla fiilde bulunan insana nispet edildiğini göstermektedir. Bu çerçevede insanın sorumluluğu açıklanırken bedene bağımsız bir faillik atfedilmediği gibi onun fiilin gerçekleşmesindeki rolü de göz ardı edilmemektedir. Fiil, irade, tercih ve kesb bakımından insana nispet edilmekte; beden ve uzuvlar aracılığıyla dış dünyada gerçekleşmektedir. Organların işlevleri arasındaki farklılık, sorumluluğun bölünerek her uzva ayrı ayrı yüklenmesini gerektirmez. Emir veya yasağa konu olan davranış, görme, işitme, söyleme, tutma ya da yürüme gibi çeşitli bedensel faaliyetlerle meydana gelse de kesb ve sorumluluk bakımından insana nispet edilmektedir. Böylece uzuvların fiilin gerçekleşmesine katılması ile fiilin sorumluluğunun insana ait olması arasında bir ayrım yapılabilmektedir. Âhirette ellerin konuşması, ayakların ve diğer uzuvların şahitlik etmesi de bu ayrım çerçevesinde değerlendirilmelidir. Mâtürîdî, konuşmanın dilin kendisinden kaynaklanan zorunlu bir özellik olmadığını, Allah'ın bu özelliği hangi organda yaratırsa o organın konuşacağını belirtmektedir. Bu sebeple uzuvların şahitliği, onların dünyada bağımsız bir iradeye sahip oldukları anlamına gelmemektedir. Bu şahitlik sayesinde özellikle insanın kendi fiillerini inkâr etmesi durumunda ameller açığa çıkarılmakta, inkâr hükümsüz bırakılmakta ve ilâhî adalet tecelli etmektedir. İnsanın bedeniyle diriltilmesi ve mükâfat ile cezanın bedeni de kapsaması, dünyada işlediği fiillerin karşılığını âhirette bedeniyle birlikte göreceğini ortaya koymaktadır. Metinlerden hareketle varılan temel sonuç şudur: Mâtürîdî'nin açıklamalarında sorumluluk herhangi bir uzva müstakil biçimde yüklenmemekte, idrak ve ihtiyar sahibi insana nispet edilmektedir. Bedenin ve uzuvların elverişli olması, teklifin yerine getirilebilmesi için gerekli şartlardan biridir. İradeli fiiller beden ve uzuvlar aracılığıyla gerçekleşirken âhirette bu uzuvlar insanın dünyadaki fiillerine şahitlik etmekte ve insan, yaptıklarının karşılığını bedeniyle birlikte görmektedir. Dolayısıyla sorumluluk bedene değil, irade ve tercih sahibi insana aittir; ancak fiiller beden ve uzuvlarla gerçekleştirildiğinden beden, insanın ahlâkî ve dinî sorumluluğundan ayrı düşünülemez. Bu çalışma, Mâtürîdî'nin farklı bağlamlarda ele aldığı bedensel yeterlilik, iradeli fiillerin uzuvlar aracılığıyla gerçekleşmesi ve uzuvların âhirette şahitlik etmesi meselelerini insan sorumluluğu ekseninde birlikte değerlendirerek bedenin Mâtürîdî kelâmındaki konumunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Mâtürîdî, Beden, İrade, Teklif, Uzuvların Şahitliği.

* ORCID: 0009-0009-2131-4272, karakelle1903@gmail.com

İbrâhîm b. Seyyâr en-Nazzâm'ın Entelektüel Biyografisi ve Kelâm Sistemindeki Yeri

Metin Koçak / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Erken dönem İslâm düşüncesinin ve Mu'tezile mezhebinin özgün ve sıra dışı simalarından biri kabul edilen İbrâhîm b. Seyyâr en-Nazzâm'ın (ö. 220-230/835-845 civarı) fikrî gelişimi, entelektüel muhiti ve onun İslâm kelâm sistematiğindeki kurucu ve dönüştürücü rolü bu araştırmanın ana konusunu teşkil etmektedir. Abbâsîler döneminin yoğun tercüme faaliyetleri, felsefî tartışmaları ve çok dinli kozmopolit yapısıyla temayüz eden Basra ve Bağdat çevrelerinde yetişen, Halife Me'mûn'un sarayındaki yüksek düzeyli kelâmî münazaralara bizzat iştirak eden ve vezir İbnü'z-Zeyyât gibi dönemin nüfuzlu devlet ricaliyle yakın temaslar kuran Nazzâm, dayısı Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf başta olmak üzere çağdaşı Mu'tezilî kelâmcılar, Seneviyye, Dehriyye ve Sümâniyye gibi heterodoks ve gayrimüslim felsefî zümrelerle girdiği çetin fikrî mücadeleler neticesinde müstakil bir kelâm halkası inşa etmiştir. Klasik kelâmın ontolojik omurgasını oluşturan cüz'ün lâ yetecezzâ (bölünemeyen parça/atom) ve araz tasavvurunu sarsıcı bir tenkide tabi tutarak yerine sürekli bölünebilirlik, kümûn, tedâhül ve tafra teorilerini ikame eden düşünür hem çağdaşlarını hem de kendisinden sonraki Mu'tezilî, Eş'arî ve Mâtürîdî geleneklerini bu tezlere cevap üretmeye mecbur bırakmıştır. Dolayısıyla düşünürün entelektüel serüvenini bütüncül biçimde ele almak, erken dönem İslâm düşüncesinin teşekkül mantığını, akıl-vahiy ilişkisini, felsefe ile kelâm arasındaki ilk organik temasları ve mezhepler arası çatışmaların felsefî köklerini aydınlatmak açısından vazgeçilmez bir akademik öneme haizdir. Bu araştırmanın temel amacı, Nazzâm'ın şahsiyeti ve yetişme muhitinden neşet eden biyografik veriler ile onun fizik ve metafiziği mezceden kelâm sistemi arasındaki nedensellik bağını ortaya koymak, tabiat felsefesi (kümûn, tedâhül, tafra ve hareket nazariyeleri), cevher-araz teorisinin getirdiği köklü itirazlar, insanı bedene nüfuz etmiş diri ve muktedir bir lâtif cisim/ruh sayan antropolojisi ve adalet-hikmet merkezli ulûhiyyet tasavvuru arasındaki mantıksal örüntüyü tahlil ederek onun kelâm tarihindeki özgün yerini tespit etmeye çalışılacaktır. Araştırma, Nazzâm'ın telif ettiği müstakil eserlerin günümüze doğrudan intikal etmemiş olması ve fırka mensuplarına ait metinlerin tarihin erken safhalarında zayi olması sebebiyle, Hayyât'ın Kitâbü'l-İntisâr'ı ve Eş'arî'nin Makâlâtü'l-İslâmiyyîn'i metinleri ile muhalif mezhepler tarihi kaynaklarının aktardığı makalat türü verilerle sınırlandırılmıştır. Bunun yanında Wolfson ve Schmidtke başta olmak üzere çeşitli modern kaynaklardan da istifade edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışma düşünürün fıkıh usûlüne dair icmâ ve kıyasa yönelik teknik içtihatlarından ziyade doğrudan itikadî, metodolojik ve ontolojik sistemine odaklanarak tematik bir sınırlılığı benimsemektedir. Metodolojik olarak araştırmada tarihsel-bağlamsal tahlil, metinler arası karşılaştırma ve yorum ağırlıklı bir yöntem işletilecektir. Araştırmanın ulaşması muhtemel sonuçları arasında Nazzâm'ın kelâm anlayışının dönemin hâkim atomcu paradigmasını eleştirerek yerine cisimlerin sonsuz bölünebilirliği ve birbirine nüfuzu esasına dayanan dinamik ve natüralist bir evren modeli ikame ettiği, bu modelin tesadüfî veya eklektik bir heves olmayıp tevhid ve adalet ilkelerini rasyonel bir temele oturtma çabasının zorunlu bir semeresi olduğu yer almaktadır. Ayrıca düşünürün geliştirdiği nefis-ruh kuramının geleneksel araz anlayışını aşarak Helenistik doğa felsefesiyle temas kurduğu, bilgi teorisinde kesinliği yalnızca aklî zorunluluklar ile mütevâtir habere indirgeyip icmâ, kıyas ve tekil rivayetleri dışlayan katı akılcılığının erken dönemde radikal bir metodolojik kopuşu temsil ettiği, Kur'ân'ın i'câzını izah eden sarfe nazariyesi ile ilâhî adaletin kullar için en uygun olanı (aslah) yaratmayı zorunlu kıldığı yönündeki iddialarının akla ontolojik ve ahlâkî bir kuruculuk atfettiği somutlaşacaktır. Nihayetinde bu çalışma, Nazzâm'ın yalnızca aşırı bir Mu'tezile üstadı değil, fizik ile metafiziği rasyonel ilkelerle uzlaştıran ve sonraki asırlarda teşekkül edecek olan felsefî kelâm döneminin kavramsal ve metodolojik zeminini asırlar öncesinden hazırlayan bir sistem kurucusu olduğu sonucuna varacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, İbrâhîm b. Seyyâr en-Nazzâm, Mu'tezile, Tabiat Felsefesi.

* ORCID: 0009-0004-1289-3560, metinkocak2700@gmail.com

İbnü'l-Melâhimî'nin Kelâmî Düşüncesi ve Felsefe Eleştirisi

Sümeyye Serçe Ezgi / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

İslâm düşünce tarihinde akılcı kelâm geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri olan Mu'tezile, hicrî ilk asırlardan itibaren kelâm ilminin teşekkülünde ve sistemleşmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bununla birlikte Mu'tezile, sonraki dönemlerde kendi içerisinde meydana gelen fikrî ayrışmalar ve farklı yöntem anlayışları doğrultusunda önemli dönüşümler geçirmiştir. Bu dönüşümün anlaşılması açısından XI. yüzyılın sonu ile XII. yüzyılın ilk yarısında Hârizm bölgesinde yaşayan Rükneddin Mahmud b. Ubeydullah el-Melâhimî önemli bir yere sahiptir. İbnü'l-Melâhimî, özellikle Ebü'l-Hüseyin el-Basrî tarafından temsil edilen Hüseyniyye çizgisini sistemleştirmesi, Mu'tezilî kelâmın sonraki dönemlere aktarılmasına katkı sağlaması ve felsefeye yönelik kapsamlı eleştirileri bakımından dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın amacı, İbnü'l-Melâhimî'nin Mu'tezile içerisindeki özgün konumunu ortaya koymak ve onun kelâmî düşüncesini Hüseyniyye ve Behşemiyye arasındaki temel görüş ayrılıkları ile felsefe eleştirisi bağlamında değerlendirmektir. Çalışma, İbnü'l-Melâhimî'nin hayatı ve eserlerine kısaca temas etmekle birlikte esas olarak onun kelâmî görüşleri ve felsefeye yönelik eleştirileriyle sınırlandırılmıştır. Araştırmada müellifin temel eserleri merkeze alınarak karşılaştırmalı ve tahlilî yöntem benimsenmiş; görüşleri, mensubu bulunduğu Mu'tezilî gelenek içerisindeki diğer ekollerle mukayese edilmiştir. Müellifin düşüncesinin şekillenmesinde Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin önemli bir etkisi bulunmakla birlikte, İbnü'l-Melâhimî'nin bazı meselelerde Basrî'den ayrıldığı ve yer yer Behşemiyye'nin görüşlerine yaklaştığı görülmektedir. Bu sebeple onun düşüncesi, yalnızca Hüseyniyye geleneğinin bir devamı olarak değil, farklı Mu'tezilî yaklaşımların yeniden değerlendirilmesi ve sistematik bir bütünlük içerisinde ele alınması olarak değerlendirilmelidir. Çalışmada özellikle madûmun şeyliği, arazlar, ilâhî sıfatlar, ahvâl teorisi, irade ve insan fiilleri, nübüvvet, keramet ve dünyevî aslah meseleleri karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Behşemiyye, varlık kazanmadan önce de bir şeyin hakikate sahip olabileceğini savunurken İbnü'l-Melâhimî, bir şeyin ancak var olduğunda "şey" niteliği kazanacağını ileri sürmektedir. Benzer şekilde Behşemiyye'nin ilâhî sıfatları açıklamak üzere kullandığı ahvâl teorisini reddeden müellif, Allah'ın sıfatlarını doğrudan zâtı üzerinden açıklamaktadır. İrade konusunda ise iradeyi dâî kavramıyla ilişkilendirmekte ve fiilin meydana gelmesinde dâînin belirleyici olduğunu savunmaktadır. Bunun yanında klasik Mu'tezilî anlayıştan farklı olarak keramet konusunda olumlu bir yaklaşım benimsemekte ve peygamber olmayan sâlih kulların da keramet gösterebileceğini kabul etmektedir. Dünyevî aslah konusunda ise Hüseyniyye'nin, Allah'ın kul için hem dinî hem de dünyevî alanlarda en uygun olanı gerçekleştirmesini gerekli gören yaklaşımını benimsemektedir. İbnü'l-Melâhimî'nin düşüncesinin bir diğer önemli boyutunu felsefe eleştirisi oluşturmaktadır. Özellikle Tuḥfetü'l-mütekellimîn fi'r-red ʿale'l-felâsife adlı eserinde Meşşâî felsefeye ve bilhassa İbn Sînâ çizgisindeki düşünceye kapsamlı bir reddiye yöneltmektedir. Müellif, filozofların dinî metinleri kendi felsefî kabulleri doğrultusunda yorumlamalarına karşı çıkmakta ve felsefî düşüncenin İslâmî inanç esaslarıyla çelişen yönlerini eleştirmektedir. Bu yönüyle onun yaklaşımı, felsefenin bazı alanlarını ve yöntemlerini kabul edilebilir gören Gazzâlî'nin yaklaşımından ayrılmaktadır. Ayrıca İbnü'l-Melâhimî'nin felsefe eleştirisi, Mu'tezilî kelâmın yalnızca mezhep içi meselelerle sınırlı kalmadığını, dönemin farklı entelektüel akımlarıyla doğrudan hesaplaşan kapsamlı bir düşünce faaliyeti yürüttüğünü göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Onun filozofların bilgi, varlık ve dinî metinlerin yorumlanmasına ilişkin görüşlerine yönelttiği eleştiriler, kelâmcıların felsefî düşünce karşısındaki konumlarının anlaşılması açısından da dikkate değer bir örnek oluşturmaktadır. Sonuç olarak İbnü'l-Melâhimî'nin, Mu'tezile'nin klasik dönemden sonraki gelişiminde önemli bir sistemleştirici ve geçiş figürü olduğu görülmektedir. el-Mu'temed fî usûli'd-dîn ve el-Fâik gibi eserleriyle Mu'tezilî kelâm mirasını devam ettiren müellif, Tuḥfetü'l-mütekellimîn ile de felsefeye yönelik sistematik bir eleştiri ortaya koymuştur. Bu çerçevede İbnü'l-Melâhimî'nin düşüncesinin, Mu'tezilî kelâmın sonraki dönemlere aktarılmasında ve kelâm-felsefe ilişkisinin yeniden şekillenmesinde dikkate değer bir yere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, İbnü'l-Melâhimî, Hüseyniyye, Behşemiyye, Felsefe Eleştirisi.

* ORCID: 0009-0004-3513-5199, sumeyye.serce.1@gmail.com

Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî'nin Meʿâni'n-Nahv Adlı Eserinde "Gayr" (غير): İstisnâ ve Mugāyeret İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

Yunus Emre Alaca / Erciyes Üniversitesi

Arap dilinde istisnâ konusu içerisinde en çok kullanılan edat "illâ" (إلّا) olmakla beraber "gayr" (غير) da klasik nahiv kaynaklarında bu konu içerisinde ele alınmaktadır. Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî de Meʿâni'n-Nahv adlı eserinde "gayr" konusuna yer vermiştir. Ancak Semerrâî "gayr"ı sadece gramer ve i'rab yönünden ele almamış, kelimenin cümlede verdiği anlam üzerinde de durmuştur. Ona göre "gayr"ın asıl anlamı mugāyeret yani farklılık ve başkalıktır. Bu çalışmada Semerrâî'nin "gayr" hakkındaki görüşleri, istisnâ ve mugāyeret ilişkisi açısından incelenecektir. Çalışmanın amacı "gayr"ın hangi durumlarda istisnâ anlamı kazandığını ve "illâ" ile arasında anlam yönünden nasıl bir fark bulunduğunu ortaya koymaktır. Çalışma Meʿâni'n-Nahv eserinin istisnâ bahsinde "gayr" ile ilgili açıklamalar ve örneklerle sınırlandırılmıştır. Bunun yanında Semerrâî'nin görüşleri değerlendirilirken klasik nahiv kaynaklarında "gayr"ın istisnâ içerisindeki yeriyle ilgili temel görüşlerden de faydalanılacatır Öncelikle Semerrâî'nin "gayr" hakkında verdiği bilgiler ve örnekler incelenecek, daha sonra bunlar nahiv ve anlam ilişkisi açısından değerlendirilecektir. Semerrâî "gayr" kelimesinin zat veya sıfat bakımından mugāyeret bildirebileceğini ifade etmektedir. Mesela "Muhammed gayru İbrahim" (محمد غير إبراهيم) örneğinde Muhammed ile İbrahim'in farklı kişiler olması söz konusudur. "Muhammed gayru tavîl" (محمد غير طويل) örneğinde ise farklılık kişinin zatında değil sıfatındadır. Semerrâî'nin yaptığı bu ayrım, kelimenin nahiv içerisindeki görevini belirlerken taşıdığı temel anlamın da dikkate alındığını göstermesi açısından önemlidir. Eserde üzerinde durulan diğer bir konu ise "gayr" ile "illâ" arasındaki anlam farkıdır. Semerrâî'ye göre bu iki yapı bazı durumlarda birbirine yakın olsa da her zaman aynı anlamı ifade etmemektedir. Bu durum özellikle olumsuz cümlelerde daha açık görülmektedir. "Mâ hadara illâ Muhammed" (ما حضر إلا محمد) denildiğinde Muhammed dışında kimsenin gelmediği ve Muhammed'in geldiği anlaşılmaktadır. Fakat "mâ hadara gayru Muhammed" (ما حضر غير محمد) denildiğinde Muhammed dışındakilerin gelmediği anlaşılırken Muhammed'in gelip gelmediği kesin olarak anlaşılmamaktadır. Semerrâî'nin açıklamalarında gramer yapısıyla cümlenin anlamı arasında bir ilişki kurulduğu görülmektedir. Araştırmanın sonucunda Semerrâî'nin "gayr"ı her durumda doğrudan istisnâ anlamında değerlendirmediği, kelimenin temel anlamını mugāyeret olarak kabul ettiği ve istisnâ işlevini bağlamla ilişkilendirdiği sonucuna ulaşılması beklenmektedir. Çalışmanın, Semerrâî'nin Meʿâni'n-Nahv adlı eserinde nahiv konularını ele alırken anlam unsuruna verdiği önemi "gayr" örneği üzerinden göstermesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, İstisna, Ğayr, Muğayeret, Me'ani'n-Nahv.

* ORCID: 0009-0008-4443-6283, Yemrealaca3838@gmail.com

Klasik ve Modern Nahiv Kitaplarında Şurûʿ Fiilleri: Semantik ve Sentaks Analizi

Mühibullah Ürper / Erciyes Üniversitesi

Bu çalışmada, Arap gramerinde "Kâde ve Kardeşleri" grubu içerisinde yer alan ve eylemin fiilen başladığını bildiren başlama fiilleri (efʿâlü'ş-şurûʿ), klasik ve modern dilbilgisi yaklaşımları çerçevesinde yapısal, tarihsel ve anlamsal açıdan incelenmiştir. Terim olarak müpteda ve haberin başına gelerek müptedayı ref, muzari cümle formundaki haberi ise mahallen nasb eden bu nâsih yapılara yönelik yaklaşımlar tarihsel süreçte belirgin bir dönüşüm geçirmiştir. Sibeveyh gibi mütekaddimûn dönemi dilcileri bu fiilleri müstakil bir başlık yerine genel nâsih yapılar içinde eritirken; Zemahşerî, İbn Mâlik ve İbn Hişâm gibi müteahhirûn uleması konuyu müstakil bir bab olarak tasnif ederek câmidlik (mazi formunda kalma zorunluluğu) ve haberin "أن" (en) edatı almaması gibi katı kurallara bağlamışlardır. Buna karşın, İbrahim Mustafa ve Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî gibi çağdaş dilbilimciler ise şekilsel irap analizlerinin ötesine geçerek konuyu semantik bir zemine taşımış ve bu fiillerin mutlak birer müteradif (eş anlamlı) olmadığını savunmuşlardır. Yapısal boyutta bu fiillerin haberinde istikbal ifade eden "أن" edatının kullanımının yasaklanması (imtinası), eylemin "hâl" (şimdiki zaman) bağlamında başladığını gösterme mantığına ve nahiv illetlerine dayanmaktadır. Çalışmada, bu teorik altyapının yanı sıra, fiillerin taşıdığı anlamsal nüanslar edebi ve Kur'anî şahitlerle somutlaştırılmıştır. Örneğin; Aʿrâf Suresi 22. ayette geçen "طَفِقَ" (tafika) fiilinin eylemin kesintisiz ve peş peşe yapıldığını ihsas ettirmesi, "جَعَلَ" (ceʿale) fiilinin dönüşüm odaklı başlangıçları betimlemesi ve "أَخَذَ" (aheze) yapısının ise eyleme kararlı bir giriş yapılmasını ifade etmesi, bu yapıların dildeki zaman ve kip (aspect) zenginliğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak bu araştırma, klasik nahvin kuralcı tutumu ile modern dilbilimin işlevsel yaklaşımını mezcederek, başlama fiillerinin doğru analiz edilmesinin başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere klasik Arapça metinlerin doğru yorumlanmasındaki kritik rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Şuru' Fiilleri, Klasik ve modern nahiv.

* ORCID: 0009-0009-4286-7386, muhibullahurper@gmail.com

Bursalı Ahmed Paşa'nın Divan'ında Tasavvufî Kavramlar

Tuğba Kayacan / Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Bursalı Ahmed Paşa(ö. 902/ 1469-97), Klasik Türk edebiyatının önemli temsilcilerinden biridir. Hem devlet adamı hem de dönemin ''Sultânü'ş-şuarâ'' unvanıyla anılan büyük bir Divan şairi olarak 15. Yüzyıl Osmanlı Kültür hayatında önemli bir yere sahiptir. Ahmed Paşa ilmiye sınıfına mensup, varlıklı ve kültürlü bir aile ortamında yetişmiştir. Bu nedenle çocukluğundan itibaren iyi bir eğitim alma imkânına sahip olmuştur. Tahsilini tamamladıktan sonra Bursa Muradiye Medresesi'nde görev yapmış, ardından Molla Hüsrev'in yerine Edirne'ye kadı olarak atanmıştır. Aldığı eğitim onun devlet görevlerinde ilerlemesine ve edebî kişiliğinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Öte yandan Hz. Peygamber'e duyulan sevgi ve bağlılık, Ahmed Paşa'nın şiirlerinde na't türüyle ifade edilmiştir. Emîr Sultan, Şeyh Tâceddin ve Şeyh Vefâ gibi tasavvufî şahsiyetler de Divan'da şiirlere konu edilmiştir. O'nun şiirlerinin sağlamlığı, söyleyişindeki akıcılık ve anlam bakımından zengin oluşu, şairliğinin en belirgin özellikleri arasında gösterilmiştir. Tezkirelerde de Ahmed Paşa'nın bu yönüne özellikle dikkat çekilmiş; şiirlerinin''sağlam, güçlü, yeni ve icâd türünde'' olduğu, nükte bakımından zengin beyitlerinde söz ile mânanın bütünleştiği ifade edilmiştir. Ahmed Paşa'nın şiirlerinde klasik Türk şiirinin biçim ve üslûp özellikleri belirgin bir şekilde görülürken, dönemin dinî ve tasavvufî anlayışının şekillendirdiği zengin bir düşünce ve anlam dünyası da dikkat çekicidir. Ahmed Paşa Divan'ı, tasavvufî unsurlar bakımından sınırlı sayıda beyit içermektedir. Bunlar daha çok tasavvufun vahdet-i vücûd telakkisiyle ilgilidir. Bu beyitlerde tasavvufî anlayışın varlık ve yokluk, birlik ve çokluk gibi meselelerin yanı sıra sevgili ile âşık arasındaki ilişki üzerinden ele alındığı görülmektedir. Ahmed Paşa Divan'ında yer alan şiirlerde aşk, gönül, vuslat gibi ilk bakışta beşerî duyguları ifade eden kavramların tasavvufî anlamlarla birlikte kullanıldığı görülür. Bu nedenle onun şiiri, yalnızca estetik bir anlatım biçimi olarak değil, aynı zamanda şairin manevî düşüncelerini ve tasavvufî anlayışını yansıtan bir ifade olarak karşımıza çıkar. Bu bildiride Ahmed Paşa'nın Divan'ında yer alan tasavvufî kavramların tespit edilerek bunların şiirlerdeki kullanım biçimleri ve taşıdıkları anlamlar üzerinden değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın merkezinde temel kavramlar arasında seyr u sülûk, fenâ ve bekâ, vahdet-i vücûd, ilâhî aşk ile beşerî aşk ayrımı, gönül, nefs, gibi tasavvuf düşüncesinin unsurları yer almaktadır. Bu kavramlar, doğrudan öğretici bir anlatımla ortaya konulmak yerine; âşık ve mâşuk ilişkisi, sevgiliye duyulan özlem ve cânâna kavuşma arzusu gibi çeşitli imgeler üzerinden ifade edilmektedir. Bu anlatım ile, Divan şiirinde bir beyitin yalnızca görünen anlamıyla sınırlı olmadığını, farklı anlam katmanlarını aynı anda taşıyabildiğini göstermektedir. Kavramların sadece sözlük anlamlarıyla değil, beyit içerisindeki kullanım biçimleri ve şiirin bütünüyle kurduğu ilişki dikkate alınarak değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Böylece tasavvufî kavram dünyasının Ahmed Paşa'nın şiir dünyasında nasıl anlam kazandığı ve hangi sembol ve imgeler aracılığıyla ifade edildiği ortaya konulacaktır. Çalışmanın temel amacı, Divan'da yer alan tasavvufî kavramların bütüncül bir çerçevede ele alınması yoluyla hem Ahmed Paşa'nın şiir dünyasına dair daha kapsamlı bir bakış açısı geliştirmek hem de Divan şiiri ile tasavvuf düşüncesi arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirmekir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ve literatür taraması kullanılmıştır. Bu doğrultuda Divan'daki ilgili beyitler metin merkezli bir yöntemle tespit edilip incelenmiş, tespit edilen beyitler klasik tasavvuf literatüründeki kavramsal karşılıklarıyla karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalı okuma sayesinde Ahmed Paşa'nın tasavvufî unsurları kullanım biçimini şiirine nasıl yansıttığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ahmed Paşa, Divan, Aşk, Şiir.

* ORCID: 0009-0002-6672-9083, gulkayacan.25@gmail.com

Hoca Dehhânî Divânında Tasavvufî Söylem

İrem Aksoy / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Hoca Dehhânî, 14. yüzyılın en önemli şairlerinden biridir. İlim dünyasına Mehmet Fuat Köprülü tarafından tanıtılmıştır. Hayatı hakkında bilinenler oldukça sınırlıdır. Bilinen tek eseri Divanı'dır. Ersen Ersoy ve Ümran Ay tarafından Hoca Dehhânî divanının neşredilmesiyle Hoca Dehhânî'nin 14. yüzyıl şairlerinden Ahmedî ve Şeyhoğlu Mustafa'nın çağdaşı olduğu, yine Şeyhoğlu'nun (803/1401) Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ eserinde "merhum" olarak anılmasından dolayı da yüzyılın başında yaşadığı anlaşılmaktadır. Dehhânî'nin divanında 97 gazel ve 2 kaside vardır. Kasidelerden biri, Karaman Beyi Alâeddin Ali Bey'e hitaben yazılmıştır. Dehhânî şiirlerini yazarken dünyevî zevk anlayışından ve lirik aşktan bahsetmektedir. Genel olarak temaları sevgili üzerine olan Dehhânî şiirleri; hayatın geçiciliği ve dünya nimetlerinden faydalanma, sevgiliden ayrılık, şarap ve eğlence meclisleri, güzellik gibi konuları ele almıştır. 14.yy. şairi olan Dehhânî, sade bir Türkçeyle şiirlerini yazmıştır. Hoca Dehhânî, 13. yy da divan şiirinin kurucusu, şiirleri de din dışı şiirin başlangıcı olarak kabul ediliyordu. Ancak Hoca Dehhânî divanının neşredilmesiyle birlikte Hoca Dehhânî'nin 13. yy. değil 14. yy şairi olduğu, Hoca Dehhânî'nin şiirlerinin de lâ-dini şiirin başlangıcı olmadığını, divanında din dışı konuların yanı sıra dinî-tasavvufi şiirlerinin olduğu da görülmüştür. Genel olarak beşeri aşk bağlamında şiirler yazan Dehhânî, mutasavvıf bir şair değildir, ancak hem Dehhânî'nin yaşadığı dönemi hem de divan şiirinin genel yapısını göz önünde bulundurunca bu tür etkilenmelerin kaçınılmaz olacağını söylemek mümkündür. Divan edebiyatının kuruluş dönemi olan bu yüzyıllarda kaside, gazel, mesnevi gibi nazım türleri yaygınlaşmaya, Türk dili de edebî bir dil olarak varlık göstermeye başlamıştır. Aruz ölçüsüyle yazılan şiirlerde de artış söz konusudur. Aşk, güzellik, şarap, sevgili ve doğa bu dönemde işlenen konulardandır. Tasavvuf konulu şiirler de bu yüzyılda artmaya başlamıştır. Daha önceki yüzyıllarda Yunus Emre'nin ortaya koyduğu etkilerle şairler dinî-tasavvufi konulara meyletmiştir. Tasavvuf kültürünün Anadolu'da yaygınlaşmaya başlamasıyla tasavvuf kavramı; aşk, güzellik, sevgili ekseninde gelişen beyitlerde ilahi bağlamda sıkça görülmeye başlamıştır. Dehhânî'nin divanında gazeller kısmında yer alan 21 beyitte tasavvufi söylem ve kelimelere rastlanmıştır. Bunun dışındaki gazellerinde ise yer yer beşeri aşkı güçlendirmek amacıyla dini söylemler gerçekleştirmiş fakat doğrudan tasavvufi bir anlam taşımamıştır. Beyitlerde geçen dinî- tasavvufi anlamlar taşıyan kelimeler şunlardır; tevbe etmek, riya, garaz, kâlu belâ, hamayil, âyat okumak, dört mezhep, bî-imân, salavat vermek, kevser, ka'be, rabbenâ, zekât, tavaf etmek. Bu kelimelere bakıldığında Dehhânî'nin tasavvuftan çok uzak olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu çalışmanın amacı ise Dehhânî'nin sadece beşeri boyutta şiirler yazmadığı tasavvuf konusuna da şiirlerinde yer verdiği, bu bağlamda 21 beyitinde geçen bu kelimelerin terim anlamlarıyla beraber beyitte kullandığı anlam dairelerini de tespit etmektir. Dönemin kuralları göz önünde bulundurularak Dehhânî'nin tasavvuf kültürünün yayılmaya başladığı dönemde şiirlerinde beşeri söylemlerinin yanı sıra dini boyutların da yer aldığı bu çalışmada belirtilmiştir. Yapılan inceleme kapsamında Hoca Dehhânî'nin şiir dünyasının yalnızca beşeri aşk bağlamında değerlendirilmesinin doğru olmadığı görülmektedir. Gazellerinde dinî bağlamda kullanılan kelimelerin, Dehhânî tarafından tesadüfen yazılmadığı; tasavvuf düşüncesinin Anadolu'da yaygınlaştığı bir dönemde eserlerini kaleme almasıyla birlikte değerlendirildiğinde, şairin dönemin dinî ve tasavvufî düşünce dünyasından etkilendiği ve bu etkiyi şiirlerine yansıttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Edebiyatı,) Hoca Dehhânî, Tasavvuf, Divan Edebiyatı, Aşk.

* ORCID: 0009-0009-1854-4181, irm.aksy14@gmail.com

Modern Dönemde Hadis Usûlü Eleştirileri: Mahmud Ebû Reyye ve Zakir Kadiri Ugan Özelinde Sened Tenkidinin Yetersizliği Söylemi

Mine Taşkın / Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Klasik hadis usûlünde bir rivayetin mevsukiyetini belirlemede esas alınan isnad sistemi, gerek senedin muttasıl olması gerekse zincirindeki râvilerin cerh ve ta'dîl kriterleriyle tahkikine dayanmaktadır. Bununla birlikte modern dönem İslam düşüncesinde, rivayetlerin sıhhat tayininde sened merkezli yöntemin tek başına yeterli olup olmadığı meselesi yoğun bir tartışma zemini oluşturmuştur. Klasik hadis literatüründe senedin sıhhati metnin de sıhhatine delil sayılmışken, 20. yüzyıl reformist düşüncesinde bu biçimselliğe yönelik radikal sorgulamalar ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, Mısır havzasından Mahmud Ebû Reyye (Eḍvâʾ ʿale's-sünneti'l-Muḥammediyye ev difâʿ ʿani'l-ḥadîṣ) ile Türkiye/Kazan çizgisinden Zakir Kadiri Ugan'ın (Dini Rivayetler) klasik sened tenkidine yönelik ortak ve ayrışan eleştirilerini mukayeseli olarak ele almaktadır. Ebû Reyye ve Ugan'ın eleştirilerini kendi metin bağlamları içerisinde değerlendirmekte; sened tenkidine yöneltilen bu itirazların ortak yönlerini ve dirayet merkezli tenkit arayışlarına katkısını incelemektedir. Ugan'ın sened tenkit sistemine ilişkin söylemleri arasında hadis usûlünün asıl ruhunu teşkil etmesi gereken dirayet ilminin muhaddisler tarafından ihmal edildiğini; hadisin Kur'an'a ve akl-ı selime uygunluğunu gözetmeksizin yalnızca isnadın Hz. Peygamber'e vusûlüne odaklanılmasının hadis ilminin ehemmiyetine gölge düşürdüğünü görüşleri yer almaktadır. Ugan'a göre, hicrî ikinci asırdan sonra tertip edilen isnad silsilelerindeki meşhur isim cetvellerine güvenilerek metinlerin peşinen makbul sayılması, Sahîhayn'daki kimi rivayetlerin dahi göz ardı edilmesine yol açmıştır. Nitekim Ugan, rivayet zincirlerindeki meşhur râvi listelerine dayanarak metinlerin doğrudan sıhhatine hükmedilmesinin sakıncalı sonuçlar doğurduğunu dile getirmiştir. Hadislerin lafız, mana, şer'î kurallar ve peygamberî tatbikat açısından derinlemesine incelenmesi gerekirken, muhaddislerin mesailerini sadece râvilerin zahirî adaletine hasretmeleri yöntemsel bir zaaf oluşturduğunu ileri sürmüştür. Ebû Reyye ise sened tenkidine dair söylemlerinde sened tenkidinin yetersizliğini somut ricâl verileriyle temellendirmiştir. Bu minvalde Sahîh-i Buhârî'de yer alıp Müslim'de bulunmayan 430 küsur râviden 80'i hakkında cerhedici hükümlerin bulunduğunu, dahası bu mecmualarda durumu meçhul ve mestûr şahısların yer aldığını belirterek isnadın zahirî sağlamlığının mutlak güven sağlamadığını ileri sürmüştür. Ebû Reyye, en muteber hadis mecmualarında dahi cerh edilmiş râvilerin var olduğunu dile getirmiş ve bu durumun sırf sened zincirine dayanarak metinleri hatasız kabul eden yaklaşımın güvenilmezliğine delil olarak sunmuştur. Ona göre senedin lafzen kusursuz görünmesi metnin doğruluğunu garanti etmemekte; aksine bu durum hadis külliyatına yönelik taklidi bir teslimiyete ve metinlerdeki bariz akla aykırı anlatıların meşrulaştırılmasına kapı aralamaktadır. Her iki müellifin eleştirilerinin odağında ise sahâbenin toptan ve istisnasız âdil (udûlü's-sahâbe) kabul edilmesi anlayışı yer almaktadır. Bu bağlamda gerek Ugan gerekse Ebû Reyye; Kur'an'ın münafık nitelemelerine, tarihteki fitne olaylarına ve beşerî tabiata aykırı gördükleri bu toptancı kabulün, cerh ve ta'dîl süzgecini zarar verdiği fikrini savunmuştur. Onlara göre sahâbî nakillerine duyulan bu sınırsız itimat; hadis mecmualarına hurafelerin, İsrâiliyatın ve mevzu rivayetlerin girmesine zemin hazırlaması hasebiyle sorun teşkil eden bir durumdur. Çünkü sahâbenin beşerî vasıflarından ötürü hata, unutma ve yanılmaya maruz kalabileceğini göz ardı edip onları isnad tenkit sisteminden dışarda konumlandıran klasik yaklaşım, nakledilen her habere mutlak bir dokunulmazlık kazandırmıştır. Bu durum ise hadis kaynaklarının içerisine çeşitli siyasi ve itikadî saiklerle uydurulan rivayetlerin kontrolsüzce dolmasına yol açmıştır. Ayrıca her iki ismin eleştirilerinde de hadis isnadlarının tetkikinin yanı sıra hadis metinlerinin de dirayet esaslı ölçütlerle incelenmesi gerektiği fikri vurgulanmaktadır. Onların düşüncesine göre hadisin Kur'an'ın muhkem nasslarına, aklî ilkelere, tarihî gerçekliklere ve İslam'ın temel gayelerine uygunluğunun araştırılması, sıhhat tayininde sened kadar kurucu bir şart olarak telakki edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, HadisSened Tenkidi, Mahmud Ebû Reyye, Zakir Kadiri Ugan.

* ORCID: 0009-0002-7014-0597, minetaskin77@gmail.com

İbn Âbidîn'in Şerhu Ukûdi Resmi'l-Müftî Risalesinin Hanefî Fetva Usulündeki Konumu ve Sonraki Dönemlere Yansımaları

Miraç Sekendiz / İbn Haldun Üniversitesi

Mezhep içerisinde farklı dönemlerde ortaya çıkan görüşler arasından fetvaya esas alınacak görüşün belirlenmesi ve müftünün bu süreçte takip edeceği yöntemin ortaya konulması, Hanefî mezhebinde fetva faaliyetinin temel meselelerinden biridir. Bu mesele, mezhebin teşekkülünden itibaren muhtelif eserlerde ele alınmış; özellikle müteahhir dönem Hanefî fakihleri tercih, tashih, tahrîc ve görüş hiyerarşisine dair çeşitli ilkeler geliştirmiştir. Bu bağlamda Muhammed Emîn İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) Şerhu Ukûdi Resmi'l-Müftî adlı eseri, Hanefî mezhebi içerisinde müftünün hareket tarzını, mezhep içerisindeki farklı görüşlerin değerlendirilme esaslarını ve fetvada esas alınacak görüşün belirlenme yöntemlerini sistematik bir şekilde ele alan önemli bir usul metni olarak öne çıkmaktadır. İbn Âbidîn'in söz konusu risalesi, taşıdığı önem sebebiyle son dönemde çeşitli araştırmalara konu edilmiştir. Bu çalışmaların önemli bir kısmı risalenin metin yapısı, kaynakları, içeriği ve İbn Âbidîn'in mezhep içi tercih anlayışı üzerine yoğunlaşmaktadır. Özellikle risalenin; müftünün mezhep içerisindeki konumunu, müftâ bih görüşün belirlenmesini, tashih ve tercih esaslarını nasıl ele aldığı konusunda önemli incelemeler yapılmıştır. Bununla birlikte mevcut literatürde ağırlıklı olarak risalenin içeriği ve teorik çerçevesi incelenmiş olup, bu metnin İbn Âbidîn sonrası Hanefî literatüründeki yeri ve farklı dönemlerdeki kullanım biçimleri müstakil bir araştırma konusu olarak ele alınmayı beklemektedir. Bu çalışma, söz konusu boşluktan hareketle Şerhu Ukûdi Resmi'l-Müftî'nin sonraki dönem Hanefî literatüründeki yerini ve yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada öncelikle İbn Âbidîn'in risalesinde ortaya koyduğu temel kavramlar ve ilkeler değerlendirilecektir. Bu kapsamda; müftâ bih görüş, tercih ve tashih esasları, zâhirü'r-rivâye ile diğer rivayet türleri arasındaki hiyerarşi, müftünün mezhep içindeki yetki sınırları ve mukallit fakihin fetva vermedeki konumu ele alınacaktır. Ardından risalenin sonraki dönem Hanefî literatüründeki yansımaları Osmanlı ve modern dönem kaynakları üzerinden takip edilecektir. Bu çerçevede Osmanlı dönemi hukuk ve fetva literatürü, Mecelle şerhleri, fetva mecmuaları ve mezhep usulüne dair çalışmalar ile modern dönemde kaleme alınan Hanefî fetva usulü eserleri karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Çalışmada metin analizi ve karşılaştırmalı literatür incelemesi yöntemi kullanılacaktır. İbn Âbidîn'in risalesi, risale üzerine yapılan akademik çalışmalar, Osmanlı dönemi Hanefî hukuk ve fetva literatürü ile çağdaş fetva usulü eserleri birlikte değerlendirilecek, Şerhu Ukûdi Resmi'l-Müftî'nin sonraki dönemlerde hangi bağlamlarda referans alındığı ve nasıl yorumlandığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda Ali Haydar Efendi'nin Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm adlı eseri gibi Osmanlı hukuk şerhleri ile Muhammed Takî Osmanî'nin fetva usulüne dair çalışmaları gibi modern dönem eserler, risalenin farklı dönemlerdeki yansımalarını takip etmek amacıyla değerlendirilecektir. Araştırma sonucunda, Şerhu Ukûdi Resmi'l-Müftî'nin Hanefî mezhep içi tercih ilkelerini ilk defa ortaya koyan bir eser olmaktan ziyade, önceki fıkhî birikimi sistematik bir fetva usulü çerçevesinde düzenleyen ve sonraki dönem Hanefî literatüründe başvurulan önemli metinlerden biri olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Böylece İbn Âbidîn'in yalnızca geç dönem Hanefî fıkhının önemli bir temsilcisi olarak değil, aynı zamanda Hanefî fetva usulünün sonraki dönemlerde anlaşılması ve aktarılmasında etkili olan bir fakih olarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İbn Âbidîn, Şerhu Ukûdi Resmi'l-Müftî, Fetva Usulü, Mezhep İçi Tercih.

* ORCID: 0009-0006-7601-6043, Sekendiz2344@gmail.com

İslam, Yahudi ve Günümüz Türk Hukukunda Anne ve Babanın Mirasçılığı

Yunus Emre Gül / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Miras hukuku, ölenin (mûris) terekesinin yani geride bırakmış olduğu mal varlığının hak sahipleri arasındaki taksimini tanzim ederken yalnızca iktisadi bir paylaşım mekanizması görevi görmez; aynı zamanda ölenin ait olduğu toplumun aile yapısını, akrabalık tasavvurunu ve adalet anlayışını ortaya koyar. Dolayısıyla toplumsal yapının ve bu yapının temel taşı olan aile kurumunun korunmasında son derece önemi haiz olan bir hukuk dalıdır. Farklı hukuk sistemlerinde ölen kimseden kalan maldan kişinin akrabalarına tanınan miras hakları, ilgili sistemlerin dinî, geleneğe dayalı veya seküler/felsefi temellerine göre şekillenmektedir. İslam hukukunda miras taksimi, nas ve icmâ ile sınırları netleştirilmiş şer'î paylarla şekillenmiştir. Payları nas ve icmâ ile belirlenmiş olan bu mirasçılar grubuna "ashâb-ı ferâiz" adı verilir. Bu çalışmada İslam hukukunda ashâb-ı ferâizden olan anne ve babanın mirastaki konumu, dinî ve tarihî açıdan yakın etkileşim içinde olduğu Yahudi hukuku ve seküler esaslar üzerine bina edilmiş olan günümüz Türk hukuku ile karşılaştırmalı bir yöntem çerçevesinde incelenecektir. Anne ve babanın miras hakkının; soy bağı, zümre sistemi ve saklı pay (korunan pay) ilkelerinin kesişim noktasında yer alıyor olması mukayeseli bir hukuki inceleme yapmaya imkân tanımaktadır. Bu çalışma; İslam ve Yahudi hukukunda anne ve babaya verilen miras haklarını, Türk Medeni Kanunu hükümleriyle karşılaştırmalı biçimde ele alarak günümüz Türk hukukunun anne ve babanın mirasçılığı bağlamında bu iki hukuk sisteminden hangisine kavramsal, yapısal ve işlevsel açıdan daha çok benzediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte her üç hukuk sisteminin bu bağlamdaki ortak esasları ve ayrışan yönleri belirlenecektir. İlahiyat ve karşılaştırmalı hukuk literatüründe klasik fıkhî hükümleri ve Talmudik esasları, anne ve babanın mirasçılığı özelinde çağdaş kanun hükümleriyle doğrudan bir araya getiren müstakil çalışmaların sınırlı miktarda bulunuyor olması bu araştırmanın önemini artırmaktadır. Araştırmanın kavramsal çerçevesini ve hukuki sınırlarını muhafaza edebilmek adına çalışma, belirli esaslarla sınırlandırılmıştır. Dönem açısından Türk hukuku, Cumhuriyet sonrası dönemi kapsamakta olup 1926 tarihli 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi ile henüz yürürlükte olan 2001 tarihli 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu hükümleri esas alınmıştır. İslam ve Yahudi hukuku açısından ise sistemlerin temelini oluşturan klasik kabuller, yerleşik içtihatlar ve bağlayıcı metinler araştırmanın içerisine dâhil edilip tarihî süreçteki mahalli ve istisnai uygulamalar araştırmanın haricinde bırakılmıştır. Çalışmanın birincil kaynaklarını; İslam hukuku açısından Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin, Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî'nin kaleme almış olduğu el-Ferâizü's-Sirâciyye adlı eseri üzerine şerh olarak yazdığı Şerhu's-Sirâciyye'si, Yahudi hukuku açısından Tevrat metinleri ve Talmudik hükümler, günümüz Türk hukuku açısından ise sözü geçen kanun maddeleri ve ilgili mevzuat hükümleri oluşturmaktadır. Araştırmaya dâhil edilen metinlerin analizini ve sistemler arası mukayeseyi gerçekleştirebilmek adına karşılaştırmalı hukuk, kavramsal analiz ve metin tahlili yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Çalışmamızın temel iddiası; seküler bir yapı arz eden günümüz Türk hukuku ile dinî temellere dayalı bir hukuk sistemi olan Yahudi hukukunun, anne ve babanın mirastaki konumu noktasında derecelendirme ve öncelik sırası bakımından şaşırtıcı düzeyde paralellik arz ettiği, İslam hukukunun ise bu iki hukuk sisteminden gözle görülür biçimde ayrışarak anne ve babayı terekenin irade dışı intikalinde birinci derecede ve mirastan tamamen düşmeyen ayrıcalıklı bir konuma yerleştirdiğidir. Bu sebeple araştırmada; Yahudi ve Türk hukukunun kanuni mirasçılık anlayışında anne ve babayı ikinci planda tuttuğu, İslam hukukunun ise aile içi denge ve üstsoya hürmet gereğince anne ve babayı hemen hemen her durumda koruyan kendine has bir yapı sunduğu sonucuna varılması öngörülmektedir. Sonuç olarak bu çalışma, seküler hukuk sistemlerinin temellerinin kadim hukuk anlayışlarıyla mukayesesine katkı sunmayı ve İslam miras hukukunun kendine has yapısını belirginleştirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Miras, Ashâb-ı ferâiz, Yahudi Hukuku, Türk Medeni Kanunu.

* ORCID: 0009-0000-4447-1953, y-gul-14@hotmail.com

Osmanlı Vaaz Literatüründe Dürretü'n-Nâsihîn: Vaaz Pedagojisi ve Dinî İletişim Bağlamında Bir Analiz

Burhan Gelen / Düzce Üniversitesi

Bu çalışma, Osman b. Hasan b. Ahmed eş-Şâkir el-Hopevî tarafından kaleme alınan Dürretü'n-Nâsihîn adlı eseri, vaaz pedagojisi ve dinî iletişim açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Osmanlı döneminde geniş bir okuyucu çevresine hitap eden ve vaizler tarafından sıklıkla başvurulan eser, Kur'an ayetleri, hadisler, kıssalar, menkıbeler ve ahlâkî öğütler üzerinden bireyin dinî ve ahlâkî gelişimini desteklemeyi hedefleyen klasik nasihat literatürünün dikkat çekici örneklerinden biridir. Bu yönüyle Dürretü'n-Nâsihîn, yalnızca dinî bilgilerin aktarılmasını amaçlayan bir metin değil, aynı zamanda muhatabın duygu ve davranış dünyasına hitap ederek onu dinî ve ahlâkî bir dönüşüme yönlendirmeyi hedefleyen irşad merkezli bir anlatım modeli ortaya koymaktadır. Araştırmada öncelikle İslam düşüncesinde vaaz, nasihat ve irşad kavramlarının mahiyeti ele alınmış; ardından Osmanlı döneminde vaaz ve nasihat literatürünün gelişimi ile bu literatürün dinî ve toplumsal hayattaki işlevi değerlendirilmiştir. Bu teorik çerçeve doğrultusunda Dürretü'n-Nâsihîn'in telif bağlamı, konu düzeni, kaynak kullanımı, anlatım özellikleri ve muhatap tasavvuru incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesinden yararlanılmış; eserin muhtevası vaaz pedagojisi, dinî iletişim ve irşad yöntemleri açısından değerlendirilmiştir. Bu kapsamda eserde kullanılan ayet ve hadisler, kıssa ve menkıbeler, temsil ve örneklendirme teknikleri, nasihat dili, ahlâkî temalar ve toplumsal mesajlar temel inceleme unsurları olarak ele alınmıştır. Yapılan inceleme, eserin anlatımında bilgi aktarımının yanı sıra duygusal ve davranışsal yönlendirmenin belirgin bir şekilde öne çıktığını göstermektedir. Özellikle kıssa, menkıbe ve temsil merkezli anlatımın dinleyicinin dikkatini canlı tutma, soyut dinî ve ahlâkî ilkeleri somutlaştırma ve mesajın zihinde kalıcılığını artırma amacı taşıdığı görülmektedir. Eserde günah ve sevap, dünya ve ahiret, kulluk bilinci, tövbe, takva, ibadet, kul hakkı, güzel ahlâk ve toplumsal sorumluluk gibi temalar ağırlıklı olarak işlenmektedir. Bu temaların çoğunlukla öğüt, uyarı, teşvik ve sakındırma yöntemleriyle ele alınması, eserin didaktik ve irşad edici karakterini belirginleştirmektedir. Eserin vaaz pedagojisi bakımından dikkat çeken bir diğer özelliği, dinî mesajların halkın anlayabileceği bir anlatım düzeyine indirgenmesidir. Kıssa ve örneklerin kullanılması, soyut kavramların somut olaylar üzerinden açıklanmasına imkân sağlamakta; böylece dinleyicinin mesajla bilişsel olduğu kadar duygusal bir bağ kurması amaçlanmaktadır. Bu durum, klasik vaaz geleneğinde etkili dinî iletişimin yalnızca doğru bilgiyi aktarmaya değil, aynı zamanda muhatabın duygu, düşünce ve davranış dünyasını dikkate almaya dayandığını göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte eserin günümüz din hizmetlerinde doğrudan ve eleştirel değerlendirmeden uzak biçimde kullanılması bazı sorunları beraberinde getirebilir. Özellikle eserde yer alan bazı rivayetlerin kaynak ve sıhhat değerlerinin tartışmalı olması, günümüz vaazlarında kullanılacak malzemenin hadis ve rivayet ilimleri açısından yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle Dürretü'n-Nâsihîn'den günümüz vaazlarında yararlanılırken eserin mesaj değeri ile rivayetlerin ilmî güvenilirliği birbirinden ayrılmalı; tarihsel bağlamı dikkate alınarak seçici ve eleştirel bir kullanım yöntemi benimsenmelidir. Sonuç olarak Dürretü'n-Nâsihîn, klasik İslamî nasihat ve vaaz literatürü içerisinde vaaz pedagojisi ve dinî iletişim açısından önemli veriler barındıran bir eser niteliğindedir. Eserdeki kıssa merkezli anlatım, nasihat dili, duygusal hitap, ahlâkî yönlendirme ve davranış değişikliğini hedefleyen yaklaşım, günümüz vaazlarının hazırlanmasında değerlendirilebilecek pedagojik imkânlar sunmaktadır. Bununla birlikte eserin çağdaş din hizmetlerine aktarılması sırasında rivayetlerin kaynak değerinin araştırılması, tarihsel ve kültürel bağlamın dikkate alınması ve günümüz muhataplarının ihtiyaçlarına göre yeniden yorumlanması gerekmektedir. Bu açıdan Dürretü'n-Nâsihîn, geçmişin vaaz birikimini günümüz dinî iletişim anlayışıyla buluşturma bakımından üzerinde yeniden düşünülmesi gereken önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Dürretü'n-Nâsihîn, Osman Hopevî, Vaizlik, Vaaz Pedagojisi, Dinî İletişim.

* ORCID: 0009-0005-8902-8847, burhangelen55581@hotmail.com

Din Eğitiminde Dua Öğretimi: İlke ve Yöntemler Açısından Bir Değerlendirme

Ayşe Nur Kaya / Giresun Üniversitesi

Dua, bireyin Allah ile kurduğu manevi ilişkinin somut bir yansımasıdır. Bunun ötesinde, dini tecrübenin anlamlandırılması, kulluk bilincinin geliştirilmesi ve değerlerin bireysel yaşantıya aktarılması bakımından din eğitiminin önemli unsurlarından biridir. Bu yönüyle dua, yalnızca belirli ifadelerin ezberlenmesi ve tekrarlanmasıyla sınırlı bir ibadet olarak tanımlanmamalıdır. Bireyin dini hayatını anlamlandırmasına, Allah ile bağ kurmasına ve manevi gelişimini sürdürmesine katkı sağlayan bir eğitim unsuru olarak değerlendirilmelidir. İslam geleneğinde dua, kulun Allah'a yönelmesi, O'ndan yardım ve lütuf dilemesi, acziyetini ifade etmesi ve O'nunla manevi bir bağ kurması bakımından önemli bir yere sahiptir. Din eğitimi bağlamında dua öğretimi, bireyin dua pratiğinin anlamını ve dini yaşamdaki işlevini içselleştirmesine imkân sağlayan çok boyutlu bir eğitim sürecidir. Bu süreç, bireyin Allah'a yönelişini, kulluk bilincini geliştirmesini ve dua pratiğini bilinçli bir dini yaşantının parçası hâline getirmesine katkı sağlamaktadır. Özellikle çocukluk ve gençlik döneminde gerçekleştirilen dua öğretimi, bireyin dini duygu ve tutumlarının gelişmesine ve Allah tasavvurunun şekillenmesine katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte dua eğitimi, sabır, şükür, tevazu, ümit ve teslimiyet gibi değerlerin bireyin dini yaşantısında içselleştirilmesine yönelik önemli bir işlev üstlenmektedir. Bu yönüyle dua öğretiminin yalnızca bireysel dini gelişim değil, değerlerin davranışa ve yaşantıya aktarılması açısından önemi anlaşılır. Çalışmanın amacı, dua öğretiminin din eğitimi içerisindeki yerini ve önemini ortaya koymak ve etkili bir dua öğretiminin gerçekleştirilmesinde dikkate alınması gereken temel öğretim ilkelerini değerlendirmektir. Çalışma, dua öğretiminin din eğitimi bağlamındaki yeri, birey üzerindeki etkileri ve öğretim sürecinde dikkate alınması gereken ilkelerle sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda duanın bireysel ve manevi boyutu, çocukluk döneminde dua öğretiminin önemi ve dua öğretiminde kullanılabilecek pedagojik ilkeler ele alınmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ve literatür taraması kullanılmıştır. Bu doğrultuda din eğitimi, eğitim bilimleri ve din psikolojisi alanlarında yapılan çeşitli düzeydeki çalışmalar (kitap, makale ve lisansüstü çalışmalar) incelenerek dua kavramının Kur'an ve İslam geleneğindeki anlamına ilişkin kaynaklardan yararlanılmıştır. İncelenen çalışmalar doğrultusunda dua öğretiminin yalnızca dua metinlerinin ezberletilmesine yönelik bir süreç olmadığı, bireyin dini ve manevi gelişimini destekleyen, değerlerin içselleştirilmesine katkı sağlayan ve Allah ile bilinçli bir bağ kurulmasını amaçlayan çok boyutlu bir eğitim süreci olduğu görülmektedir. Etkili bir dua öğretiminin gerçekleştirilebilmesi için öğrencinin gelişim özelliklerinin, ilgi ve ihtiyaçlarının, hazır bulunuşluk düzeyinin ve içinde bulunduğu gelişim döneminin dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda öğrenciye görelik, amaca dönüklük, somutluluk, yakından uzağa, hazır bulunuşluk, bilinenden bilinmeyene, sevdirme ve ikna etme, toplumsallık ve tekrar ilkeleri dua öğretiminde dikkate alınması gereken temel ilkeler olarak öne çıkmaktadır. Bu ilkelerin yanında öğretimde uygun yöntem ve materyallerin kullanılması, öğrencinin aktif katılımının sağlanması ve dua ile günlük yaşam arasında ilişki kurulması da öğretimin etkililiği açısından önem taşımaktadır. Söz konusu ilkelerin öğretim sürecine dâhil edilmesi, öğrencinin yalnızca dua ifadelerini öğrenmesini değil, duanın anlamını kavramasını, dua etmeye yönelik olumlu bir tutum geliştirmesini ve dua pratiğini bilinçli biçimde hayatına dâhil etmesini desteklemektedir. Sonuç olarak dua öğretiminin din eğitiminin önemli bir unsuru olduğu söylenebilir. Pedagojik ilkelerle duanın manevi boyutunun birlikte ele alınmasının bireyin kulluk bilincinin, dini duyarlılığının ve değer yöneliminin geliştirilmesine katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Nitekim dua öğretiminin, öğrencinin yaş ve gelişim özellikleri dikkate alınarak planlanması, öğretim sürecinde sevdirme ve ikna etme ilkesinin benimsenmesi önem taşımaktadır. Ayrıca öğretimin öğrencinin günlük yaşantılarından ve deneyimlerinden hareketle yapılandırılması, öğrenilen bilgilerin anlamlandırılması ve dua pratiğinin içselleştirilmesi açısından önemlidir. Böylece dua, öğrencinin yalnızca ders kapsamında karşılaştığı bir bilgi alanı olmaktan çıkarak günlük hayatında anlamlandırdığı bir dini yaşantıya dönüşebilir. Bu yaklaşım, din eğitiminin bilgi aktarımının yanı sıra duygu, tutum ve davranışların gelişimini de hedefleyen bütüncül yapısıyla uyumludur. Ayrıca bu süreçte aile ve eğitim kurumları arasındaki iş birliği de dua alışkanlığının desteklenmesine katkı sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, dua, dua öğretimi, değerler eğitimi, din psikolojisi.

* ORCID: 0009-0009-8519-5081, nurraysee24@gmail.com

Nitel Araştırmada Güncel Gündemi Takip Etmek: Berlin Nitel Araştırma Yöntem Buluşması (2024, 2025)

Süheda Koç Çelik / Marmara Üniversitesi

Bu bildiri, Berlin Nitel Araştırma Yöntem Buluşmasını (Das Berliner Methodentreffen Qualitative Forschung) tanıtmayı ve nitel araştırmada öne çıkan güncel tartışma başlıklarına yönelik kısa bir "gündem haritası" sunmayı amaçlamaktadır. Din eğitimi alanında nitel araştırmaların yaygın biçimde kullanılması, yöntem tartışmalarındaki güncel gelişmeleri izlemeyi önemli hale getirmektedir. Bu durum, nitel araştırmanın kuramsal temelleri, uygulama biçimleri ve metodolojik sorunlarının literatürde nasıl ele alındığının incelenmesini gerekli kılmaktadır. Berlin Yöntem Buluşması, Almanca konuşulan ülkeler arasında nitel araştırma yöntemlerine odaklanan en büyük yıllık etkinliklerden biridir. Söz konusu etkinliğin yanı sıra bu tebliğde, ayrı platformlar olarak Almanya'da her yıl düzenlenen Nitel Eğitim ve Sosyal Araştırmalar Yöntem Çalıştayı (Methodenworkshop zur Qualitativen Bildungs- und Sozialforschung) ile İsviçre'deki İsviçre Yöntem Festivali (Schweizer Methodenfestival) de kısaca ele alınacaktır. Yöntem buluşmaları, nitel yöntemlerle çalışan ya da nitel araştırmaya ilgi duyan araştırmacılara yönelik olarak konuşmalar, araştırma atölyeleri, poster oturumları ve çalıştaylar gibi birbirini tamamlayan formatlar üzerinden danışma, tartışma ve bilgilendirme ortamı sunmayı hedefler. Ayrıca katılımcılar, kendi araştırma materyallerini atölye ve tartışmalara getirerek geribildirim alabilmektedir. Bildiri, 2024 ve 2025 yıllarında katıldığım buluşmalardan hareketle, son dönemde gündeme gelen konuları örnekleriyle tanıtacaktır. Son iki yılda özellikle "Nitel araştırmada başarısızlık" ve "Yapay zekâ ve nitel araştırma" başlıkları öne çıkmıştır. Buna ek olarak nitel araştırmanın öğretimi ve öğrenimindeki dönüşüm, dijitalleşmenin doğurduğu zorluklar ve fırsatlar, nitel yöntemlerde çeşitlilik tartışmaları ve araştırma pratiğinde karşılaşılan sorunların metodolojik ilham kaynağı olarak ele alınması gibi konulara da değinilecektir. Ayrıca, buluşmalarda tanıtılan f4transkript ve MaxQDA gibi nitel veri analizi araçlarına kısaca değinilecektir. Sonuç olarak bildirinin beklenen katkısı, yöntem buluşmalarına dair kısa bir tanıtım sunmak ve özellikle din eğitimi alanında nitel çalışma yapan araştırmacılar için güncel yöntem tartışmalarına bir giriş sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Nitel Araştırma, Metodoloji, Yöntem Tartışmaları.

* ORCID: 0000-0002-3849-6035, suhedakoccelik@gmail.com

Kesişen Yönleriyle Tarihsellik ve Bilimsel Tefsir

Zeynep Akmanşen / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dini metinlerin tarihsel süreç içerisinde varlık kazanabilmesi için kaçınılmaz olarak yorumların aracılığına muhtaçtır. Dini metnin dilinin belirli bir tarihsel kesitte sabitlenmesi, metin dilini durağan bir forma sokarken; anlamın çağa taşınması dinamik bir hermenötik (yorum bilgisi) faaliyeti zorunlu kılar. Modern dönemde Muhammed Abduh ve Reşid Rıza ile başlayıp Hint alt kıtası düşünürleriyle devam eden süreç, Kur'an metinlerine yönelik "yeni" ve "farklı" yorumlama biçimlerini beraberinde getirmiştir. Dönemin getirdiği zihniyet dönüşümünün ve modern meydan okumaların bir sonucu olarak karşımıza çıkan bu yeni yönelimlerin en bariz iki örneği; tarihselcilik ve bilimsel tefsir ekolleridir. Bu iki yöntem, ilk bakışta epistemolojik ve metodolojik açıdan birbirine tamamen karşıt konumdaymış izlenimi verse de savunucularının taşıdığı alt metin endişeleri, apolojik (savunmacı) yönelimleri ve nihai olarak 15 asırlık İslam tefsir geleneğine karşı takındıkları dekonstrüktif (yapı sökümcü) tavır açısından derin bir kesişim kümesine sahiptir. Tarihselci ekol, Kur'an'ın evrensel değil, tarihsel ve yerel bir hitap olduğunu savunarak çağdaş Müslümanların ayetlerin lafzi hitabına değil, bu hitabın arkasındaki mesaja muhatap olduğunu iddia eder. Bu yaklaşıma göre Kur'an, temelde bir ahlak ve nasihat kitabıdır; dolayısıyla olgusal ve bilimsel bilgi içerme gibi bir gaye gütmediği gibi, indiği dönemin kozmolojik telakkilerine uygun, bilimsel gerçeklikle örtüşmeyen unsurlar da barındırabilir. Öte yandan bilimsel tefsir ekolü ise tam aksine, Kur'an'ı modern bilimin verileriyle uzlaştırma ve ayetlerden modern bilimsel keşifleri çıkarma çabası güder. Oysa Kur'an'ın dili analitik ve ampirik bir karakter taşımadığı gibi, onun nihai amacı bilimsel teorileri doğrulamak değil, insanlığa ahlaki bir hidayet rehberi (hüden linnâs) olmaktır. Buradaki temel paradoks, tarihselcilerin Kur'an verilerinin olgusal olmadığını iddia etmelerine rağmen, zaman zaman metni modern bilimin sunduğu paradigmalarla uzlaştırma refleksidir. Ancak bilim; doğası gereği değişken, sürekli bir yanlışlanabilirlik zemininde ilerleyen ve sonu olmayan bir uğraştır. Bir zaman diliminde kesin olarak ispatlanmış bir teori, bir sonraki dönemde tamamen terk edilebilmektedir. Bu durum, bilimsel dünyadaki "kesinlik kazanmış veri" kavramı ile ilahiyat terminolojisindeki "değişmez hakikat" algısının aynı kefeye konmasını imkânsız kılar. Dolayısıyla bugünün verileriyle "doğru" kabul edilen bir bilginin, gelecekte "yanlışlanabilir" olduğu gerçeği gözden kaçırılmamalıdır. Her iki ekol de Batı karşısında yaşanan askeri, siyasi ve entelektüel yenilgiler üzerinden, tepkisel ve savunmacı (apolojik) metafizik tutum; fizik ve tarih gibi devingen bilimleri Kur'an ayetlerine zoraki bir şekilde söyletmeye çalışarak hem ilme, hem dine, hem de vahyin güvenilirlik ve tutarlılık ilkesine zarar vermektedir. Çağdaş Müslüman düşünürün temel görevi; İslam geleneği bütününde herhangi bir meselenin tarihi süreç içerisinde nasıl ortaya çıktığını ve hangi aşamalardan geçerek geliştiğini analitik bir yöntemle tahlil etmek olmalıdır. Modern insanın geleneğin kurucu gücünden yararlanmak istemesi meşru bir arzu olsa da bu süreç, son derece yüksek bir metodolojik hassasiyet gerektirmektedir. Hem tarihselcilik hem de bilimsel tefsir ekolü, apoloji (savunma) uğruna 15 asırdır süzülerek gelen tefsir mirasını araçsallaştırmayı bırakmalıdır. Aksi takdirde, iyi niyetli de olsa, geleneğin epistemik yapısını deforme etmeye devam edeceklerdir. Kur'an metinlerini tek bir indirgemeci bakış açısıyla yorumlamak, metnin zengin ve çok katmanlı mesajını daraltıp sınırlandırır. Metne yönelik kurallı bir görecelik ve çoğulcu yaklaşım, anlam dünyasını zenginleştirecektir. Buradaki görecelik (rölativizm), muhatapların sübjektif arzularına göre metne keyfi manalar yüklemesi anlamına gelmez. İsabetli ve tutarlı sonuçlara ulaşabilmek, ancak sistemli ve belirli bir usul dahilinde yapılacak yorumlarla mümkündür. Ayetin lafzi, gramatik ve bağlamsal sınırlarına sadık kalındığı sürece, kutsal metin dilinin her devirde farklı açılardan ve çağın ihtiyaçları gözetilerek yeniden yorumlanabilir olduğunu savunuyoruz. Bu noktada temel sorun, yorumcunun Kur'an'a yaklaşım biçimidir. "Metnin anlamsal sınırları birden fazla yoruma ne kadar müsaittir?", "Yorumcunun uyması gereken metodolojik kurallar nelerdir?" ve "Hareket alanı ile sınırları ne kadardır?" soruları, tefsir faaliyetini keyfilikten kurtararak doğruya en yakın anlama ulaştıracak yegâne anahtarlardır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Modern Dönem, Tarihselcilik, Bilimsel Tefsir.

* ORCID: 0009-0000-4627-8516, zeynepakmansen@gmail.com

Habîs Kavramının Kur'ân'daki Mana Boyutları

Yusuf Daştan / Bursa Uludağ Üniversitesi

Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması noktasında geçmişte olduğu gibi günümüzde de pek çok çalışma yapılmaktadır. Kur'ân kavramlarının mana boyutlarının tespitine yönelik araştırmalar da bu anlamda önemli bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda, Kur'ân'ın temel kavramlarından biri olan "habîs" kelimesinin sözlük ve terim anlamlarını tespit etmek, Kur'ân'ın inzâliyle yeni anlamlar yüklenip yüklenmediğini belirlemeye çalışmak ve özellikle de kavramın Kur'ân'da hangi konularda anahtar ve merkezi bir role sahip olduğunu saptamak araştırmamızın temel konusunu ve amacını oluşturmuştur. Bir sempozyumda sunulacak bir çalışmanın sahip olabileceği imkânların sınırlılığı hesaba katılarak, araştırmanın merkezinde "habîs" kavramı yer almakla birlikte, birbirinin anlamca zıddı olmaları ve Kur'ân'da çoğunlukla birlikte kullanılmaları sebebiyle "tayyib" kavramına da -ihtiyaç duyuldukça- temas edilecektir. Araştırmada konulu tefsir yönteminin sağladığı imkânlardan yararlanılmış; etimolojik ve semantik tahlil metodu benimsenmiştir. Bu çerçevede kavramın sözlük anlamlarını tespit etmede klasik ve çağdaş Arapça lügatlerden, genel anlamlarını belirlemede Kur'ân sözlüklerinden, anlam inceliklerini saptamada temel tefsir kaynaklarından ve âyet mealleri konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân Yolu Meâli'nden istifade edilmiştir. Çalışmamız giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmamızın temel sorun, yöntem ve kaynaklarına genel manada işaret edilmiştir. Birinci bölümde "habîs" kelimesinin "hubs (habâset)" kökünden türediği; lügatte kötü, çirkin, kirli, pis, iğrenç, bozuk, zararlı, şerli, kötü niyetli, sahtekâr, kötü evlat, tadı kötü ve kokusu pis yiyecek, şeytan, kâfir, şer, kötü ahlâk, çirkin fiil ve haram gibi manaları ihtiva ettiği saptanmıştır. Terim anlamı kapsamında, hakîki necâset için kullanılan "hubs" kökünden türemiş olan "habîs" kelimesi genellikle "Kötü, şerli, zararlı, değersiz, âdi ve bayağı oluşu sebebiyle kerîh (kötü, çirkin, iğrenç, sevimsiz) görülen ve hoşa gitmeyen somut veya soyut varlık, durum" şeklinde tarif edilmektedir. Aslen "içteki gizli hainlik ve kötülük" anlamlarına delâlet için kullanılan bu kelimenin Kur'ân'daki kullanımlarına bağlı olarak terim anlamına dair müfessirlerce pek çok tanımı yapılmıştır. Araştırmamızın asıl metninde bunlara genişçe işaret edilmiştir. Çalışmanın asıl ağırlık noktasını oluşturan ikinci bölümde kavram ve türevlerinin Kur'ân-ı Kerîm'de on altı yerde geçtiği ve insanla doğrudan irtibatlı meselelerde şu bazı temel mana boyutlarını taşıdığı tespit edilmiştir: 1) Leş, kan ve domuz eti gibi maddeten ve manen pis, kötü, zararlı ve haram kılınan yiyecekler ile bâtıl kazançlar. 2) İnfâk bağlamında, helâl ve kaliteli malların aksine, sadaka olarak verilmesi uygun görülmeyen haram kazançlar; âdî, bayağı ve kalitesiz ürünler. 3) Müşrik, kâfir, fâcir kimseler; haram ve zararlı mallar ile fâsid ameller. 4) İnkârcıların ve münâfıkların Allah yolundan engellemek amacıyla harcadıkları mallar, bunlara dayalı fitne hareketleri ve kendilerinin ahiretteki hüsran durumları. 5) Küfür ve inkâr manası taşıyan her türlü söz. 6) İffetli kadınlara atılan zina iftirası, çirkin ve sövme nitelikli sözler ile zinâkâr ve şerli kimseler. 7) Vahyî öğütlerden istifâde edemeyen (verimsiz, çorak ve tuzlu toprak temsilinde olduğu gibi), hakikate kapalı kimse; kâfir; münafık; kaba, bulanık ve kötü ruhlu insan. 8) Yetimlerin mallarını gasp etmek, çalıp çırpmak gibi haince tutumlar; haram rızıklar ile kalitesiz mallar. 9) Lût kavminin helâkına sebep olan erkekler arasındaki eşcinsel ilişki (livâta) ve insanlık onurunu zedeleyen, fıtrata aykırı sapkın eylemler. Araştırmanın sonuç kısmında da genel olarak değerlendirildiği şekliyle, "habîs" kavramının, insan fıtratına, ahlâka ve dine aykırı durumların vicdanlarda meydana getirdiği tiksintiyi ifade ettiği ve Kur'ân-ı Kerîm'de inanç, ahlâk, hukuk ve amelle ilgili merkezi meselelerin ele alınmasında anahtar bir role ve belirleyici bir işleve sahip olduğu tespit edilmiştir. Kaynakça ile birlikte çalışma nihayete erdirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Habîs, Tayyib, Semantik Tahlil, Konulu Tefsir.

* ORCID: 0009-0002-4295-4374, dastanysf2516@gmail.com

Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin Hülâsatü'l-Beyân Adlı Tefsirinde Fâtiha Sûresi Tefsirinin İncelenmesi

Talha Şenol Taşkın / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Bu tebliğ Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in ilk dönemi sayılabilecek bir zamanda tefsir ilminin önemli simalarından olan Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin (1862-1949) Türkçe tefsirini, Fâtiha sûresi özelinde tefsir metodolojisi ve kullandığı kaynaklar bakımından incelemeyi amaçlamaktadır. Fâtiha sûresinin müellif tarafından nasıl bir üslup ve metodoloji ile tefsir edildiği ele alınarak sûrenin nüzul sebebine, faziletlerine ve ayetlerin muhtevasına dair yaklaşımı genel çerçevesiyle tespit edilmektedir. Bununla birlikte Vehbi Efendi'nin klasik dönem tefsir geleneğini Türkçeye nasıl aktardığı, bunu aktarırken takip ettiği yaklaşım, uyguladığı irşad odaklı metodoloji ve kaynak kullanımı özellikle incelenmektedir. Böylece müfessirin tefsirinde kendisinden önceki birikimi aktarırken başvurduğu nakilleri değerlendirip değerlendirmediği ve tefsirinin özgün yönünün ne ölçüde eserde yer edindiği ele alınmaktadır. Klasik tefsir birikiminin kaynak ve içerik olarak Hülâsatü'l-Beyân'a yansımasını tespit ederken aynı zamanda tefsirin yazıldığı dönemdeki dile ve topluma uyarlanıp uyarlanmadığı, toplumun dinî anlayışının ve ihtiyaçlarının ne oranda dikkate alındığı da Fâtiha sûresi özelinde değerlendirilmektedir. Her namazda okunan, üzerine çok fazla çalışma kaleme alınan ve müfessirlerin genellikle çok yönlü tefsir ettikleri Fâtiha sûresinin Hülâsatü'l-Beyân'ın yazıldığı geçiş dönemi denilebilecek bir zamanda tefsirde nasıl konumlandırıldığının incelenmesinin literatüre mütevazi bir katkı sunması beklenmektedir. Fâtiha sûresinin seçilmesine ilişkin bir diğer sebep müfessirlerin Mushaf sıralarındaki ilk sûre olması sebebiyle tefsiri üzerine en fazla durdukları sûrelerden birisi olmasıdır. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemine başvurulmuştur. Hülâsatü'l-Beyân tefsiri, Fâtiha sûresindeki kaynakları, yöntemi ve içeriği açısından analiz edilmiştir. Mehmed Vehbi Efendi'nin Fâtiha sûresi tefsirinde yararlandığı tartışmalar, referanslar ve hadisleri kullanım biçimi, dilsel, kelamî-fıkhî çıkarımlar; eserin ana kaynakları olan Beyzâvî, Fahreddin er-Râzî, Nesefî, Hâzin gibi tefsir alanında otorite olan kaynaklara yaptığı atıflar incelenmiştir. Nakledilen görüşlerin sıhhat durumu ve aktarmış olduğu bilgiler metin içerisindeki işlevselliği göz önüne alınarak incelenmiştir. Buna göre müfessir sûrenin kelimelerinin anlamlarını sözlük ve ıstılah bakımından izah etmekte ve gerektiğinde dilbilimsel açıklamalarda bulunmaktadır. Ayetlerde mübhem bırakılan ifadelerin kimlere yönelik olduğunu rivayetlere başvurarak zikretmiştir. Allah'ın övgüye layık oluşunun mahiyeti, Allah'ın zat, sıfat ve fiilleri, hidayetin yaratılması gibi kelâma ilişkin meseleleri detaylandırmadan mezhebi doğrultusunda ifade etmiştir. Fâtiha sûresi bitiminde "Âmin" demenin sünnet olduğuna ilişkin bilgiyi hadis kaynaklarından referansla açıklamıştır. Fâtiha sûresinin Kur'ân'ın inanç ve ibadete ilişkin esaslarının bir özeti olduğundan bahseden müfessir azaba müstehak olanlardan da bahsedilmesiyle sûrenin önceki kavimlerden ibret almak için tarih ilmine yönelmeye önem atfettiği çıkarsamasında bulunmuştur. Bu çıkarsama müfessirin sûre tefsirine dair güncel bir değerlendirmesi olarak kabul edilebilir. Sûreye verilen farklı isimlerin yanında Fâtiha'nın önceki kitapların manasını icmalen içerdiğinden bahsetmiştir. Hz. Peygamaber'e nispet edilen Fâtiha sûresinin tüm dertlere deva ve şifa olduğuna ilişkin bir fazilet rivayetini de aktarmıştır. Ancak bu ve nüzul yerine ilişkin bahsettiği rivayetlerin sıhhatine ve kaynağına ilişkin herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Rivayetlerin kaynak bakımından değerlendirilmemesi ise Fâtiha sûresi özelinde tefsirin bir sınırlılığı olarak kabul edilebilir. Müfessir sûrenin tefsirinde Razi, Beyzâvî, Hazin, Nesefî'nin Medârik'i gibi kaynaklara referansta bulunmuştur. Bu bazen doğrudan bir nakil bazen de kaynak tercihi ve alıntıların değerlendirilmesi yoluyla dirayetin ortaya koyulması şeklinde gerçekleşmiştir. Müellif ayrıca Fatiha sûresinin Kur'ân'ın özünü barındırdığı için surelerin en faziletlisidir demiştir. Sûrenin tefsirini aktarırken bireyde kavi bir kulluk bilinci aşılamayı amaçlayan, Sünni akideyi muhafaza eden ve toplumsal bir dil kullanarak toplumun irşadını öncelemesi, eserin irşatçı üslubunu ortaya koyan bir eser olması ulaşılması muhtemel sonuçlarındandır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mehmed Vehbi Efendi, Hülâsatü'l-Beyân, Fâtiha sûresi.

* ORCID: 0009-0008-1204-6053, talhataskin01@gmail.com

Hakîm Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-hakîka İsimli Eserinde Kur'ân-ı Kerîm Ayetlerinin İşârî Yorumu

Işık Taşkıran / Ankara Üniversitesi

Tam adı, Gerçeklerin Bahçesi ve Mânevî Yolun Kuralları anlamına gelen Hadîkatü'l-hakîka ve şerî'atü't-tarîka, Hâkim Senâî-yi Gaznevî (ö.1140) tarafından tasavvuf ilmini açıklamak ve öğüt vermek amacıyla Farsça yazılmış manzum bir eserdir. On binden fazla beyit içeren eser, 10 bölüm halinde düzenlenmiştir. Senâî, mesnevi nazım biçimiyle yazdığı eserinde dinî, felsefî, hikemî ve ahlâkî konuları tasavvufî bir bakış açısıyla, yorumlamıştır. Bu çalışmada, Hadîkatü'l-hakîka üzerinden Senâî'nin tasavvufî düşüncelerinin ortaya konması, Kur'an ayetlerinin işârî yorumlama yöntemlerinin belirlenmesi ve günümüz Türkçesine henüz çevrilmemiş olan bu eserin tanıtılması amaçlanmıştır. Yazıldığı günden itibaren tasavvuf ehlinin ilgisini çeken ve tanınmış önemli mutasavvıfların baş ucu kaynağı olan Hadîka'nın Türkçe bir çevirisinin ve şerhinin olmaması ülkemizdeki tasavvuf araştırmaları açısından önemli bir eksikliktir. Bu makale, Hadîka'nın Kur'an ile ilişkili yönünün daha iyi anlaşılması ve Hadîka üzerine yapılan akademik çalışmaların artması amacıyla hazırlanmıştır. Senâî, Hadîka'yı yazarken hadisler ve İslâm alimlerinin sözleri gibi çeşitli kaynaklardan faydalanmış olsa da düşüncelerinin asıl kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Beyitlerinde dinî ve tasavvufî konuları ele alırken birçok ayetten alıntı yaptığı ve birçok ayete de telmihte bulunduğu tespit edilmiştir. Eserinde, Kur'an-ı Kerîm ayetlerinin bir bölümünü doğrudan beyitlerine iktibas ederken bazılarını da işârî yöntemle yorumlamıştır. Bu makalenin ilk bölümünde, Hakîm Senâî'nin hayatı, eserleri, yaşadığı dönemin siyasi yapısı ve araştırmaya konu olan Hadîkatü'l-hakîka isimli eseri tanıtılmış diğer bölümünde ise Hadîkatü'l-hakîka'da yer alan Kur'an-ı Kerîm ayetlerinin sembolik yorumlanma biçimi incelenmiştir. Araştırma kapsamında, beyitlerdeki Kur'an-ı Kerîm ayetlerinin geçtiği sûre ve ayet numaraları tespit edilerek beyitlerin Farsça'dan Türkçe'ye çevirisi, ayetlerin işaret ettiği konular doğrultusunda yapılmış ve anlaşılması zor beyitler çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda, Kur'an-ı Kerîm'de geçen kavramların, sembolik varlıklar kullanılarak doğrudan beyitlere aktarıldığı ya da ayette geçen bazı sözcük ya da tamlamaların beyitlere alındığı anlaşılmıştır. Araştırmada, Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları, Kur'an-ı Kerîm'in önemi, Hz. Muhammed (s.a.v) ve din büyüklerinin niteliklerinin övülmesi. tasavvufi uygulamalarla nefsin terbiyesi (Seyr ü sülûk) ve Kur'an-ı Kerîm'de yasaklanan fiiller ve diğer tasavvufî uygulamalar ile ilgili konularda geçen ayetlerin yorumu incelenmiştir. Hadîka'da işaret edilen Kur'an-ı Kerîm ayetlerini belirlemek için Müderris-i Razavî'nin (1896-1986) editörlüğünde, Tahran'da, 1950 yılında Farsça yayınlanan Hadîkatü'l-hakîka nüshası dikkate alınmış ve anlaşılması zor beyitlerin çözümlenmesinde yine Razavî'nin, Talikat-i Hadîkatu'l-hakîka isimli Farsça kitabından yararlanılmıştır. Senâî'nin. Kur'an-ı Kerîm ayetlerinde geçen kavramları, semboller aracılığıyla beyitlerine aktardığı ve ayette geçen sözcük ya da tamlamaları bazen Arapça yazılışıyla bazen de Farsça manası üzerinden doğrudan beyitlerine aldığı anlaşılmıştır. Senâî'nin, Kur'an-ı Kerîm ayetlerinin halk arasında bilinen isimlerini, ayetin başlama sözcüklerini ya da sûre isimlerini zikretmek yoluyla da ayetlere işarette bulunduğu tespit edilmiştir. Hadîka'da, Kur'an-ı Kerîm ayetlerine işaret edilirken kullanılan sembolik dil Kur'an-ı Kerîm'de yer alan sembolik ifadelere benzemektedir. Örneğin Kur'an-ı Kerîm'de, Ankebût Sûresi, 29/41. ayette geçen örümcek evi ya da Neml Sûresi, 27/18. ayette geçen karınca evi benzetmeleri, Hadîka'da da ilgili ayetin anlamından yararlanılarak kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerîm'de geçen cennet, cehennem tasvirleri, güneş, ay, gezegenler, burçlar gibi gök cisimleri, Hadîka'da Kur'an ayetlerindekine benzer şekilde sembolleştirilmiştir. Aynı sembollerin kullanılması nedeniyle, Hadîka'da anlaşılamayan beyitlerin Kur'an-ı Kerîm ayetleri aracılığıyla çözümlenebileceği tespit edilmiştir. Senâî, Hadîka'da kullandığı sembolik ifadelerde zıtlıkları öne çıkarmıştır. Örneğin çok büyük bir güce sahip olduğu bilinen Cebrail'in (a.s) Allah Teâlâ'nın emri karşısındaki güçsüzlüğünü ve onun belirlediği sınırların dışında hareket edememesini, kanatlarını indiren zayıf bir serçe ile sembolize etmiştir. Hadîka'daki bazı beyitlerin çözümlenmesi ve anlaşılması zor olmasının birden fazla nedeni vardır. Öncelikle, Senâî'nin kullandığı kelimeler birbirinden çok farklı anlamlara gelebilmektedir. Beyitlerde, eserin yazıldığı, Horasan coğrafyasında, 12. yüzyıla ait atasözleri, deyimler, Arapça, kelimelerin, kullanılması; Kur'an ayetlerinden, hadislerden, kendinden önceki sufilerin eserlerinden ve İskendernâme denilen İslâm öncesi İran Şahlarına ait destanlardan bolca sözcüklere yer verilmesi, beyitlerin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Hadîkatü'l-hakîka, Senâî, İşârî Yorum, Seyr ü sülûk.

* ORCID: 0000-0003-3538-6073, itaskiran@ankara.edu.tr

XIX. Yüzyıl Hattatlarından Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'nin Hilyelerinin Hat Sanatı Açısından İncelenmesi

Funda Avcı / Giresun Üniversitesi

Sanat, toplumların günlük yaşantısında başlangıçta estetik kaygıdan ziyade ihtiyaçlara binaen ortaya konulan yapılar ve uygulamalar üzerinden şekillenmiş; zamanla estetik anlayışın gelişmesiyle farklı alanlarda daha görünür hâle gelmiştir. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren ve özellikle XIX. yüzyıldan sonra sanatla ilgili çalışmaların çeşitli alanlarda yaygınlaştığı görülmektedir. İslâm dünyasında sanat ise maddede anlam bulma, güzel olanda Yaradan'ın sıfatlarını görme ve O'nun büyüklüğü ile kudretini madde üzerinde düşünme anlayışı çerçevesinde gelişmiştir. Bu anlayış, başta ibadethaneler ve ticari amaçlı mekânlar olmak üzere mimari ve süsleme alanlarında kendisini göstermiş; aynı zamanda yazı sanatının gelişiminde de etkili olmuştur. Arap alfabesindeki harflerin belirli bir nizam ve ölçü içerisinde, estetik kurallar gözetilerek yazılması esasına dayanan hat sanatı, İslâm sanatları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Harflerin kendilerine özgü biçimleri bulunmakla birlikte başta, ortada ve sonda farklı şekillerde yazılabilmesi, yazının estetik bütünlüğünün belirli ölçü ve kurallar çerçevesinde kurulmasını gerekli kılmıştır. Hat sanatında yazının güzel kabul edilebilmesi için harflerin nokta ölçüsüne uygun olması ve birbirleriyle orantılı bir görünüm oluşturması önem taşımaktadır. İslâm sanatının derinlikli ve çok katmanlı yapısı içerisinde dinî ve estetik boyutlarıyla öne çıkan hilye de bu sanat anlayışının önemli örneklerinden biridir. Arapça kökenli bir kelime olan hilye, sözlükte süs, ziynet ve güzellik anlamlarını ifade etmekte; ıstılahi anlamda ise Hz. Peygamber Muhammed'in fiziksel görünümü, ahlâkî vasıfları ve davranış biçimlerinin tasvir edildiği metinleri tanımlamaktadır. Özellikle Osmanlı döneminden itibaren hilyeler, yazılı ve görsel kültürün önemli bir parçası hâline gelmiş; dinî anlatımın estetik bir formla bütünleştiği nadide örnekler olarak sanat tarihinde yer edinmiştir. Hilyenin ortaya çıkışı, Hz. Peygamber'e duyulan derin sevgi ve özlemin bir yansıması olarak değerlendirilirken, hat ve tezhip sanatlarının gelişimi bakımından da önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmanın konusu, XIX. yüzyılda yazılmış hilyelerin hat sanatı açısından incelenmesidir. Çalışmanın kapsamı, XIX. yüzyıla ait hilye örnekleriyle sınırlandırılacak; söz konusu eserler yazı türü, kompozisyon, harflerin ölçü ve oranları, estetik özellikleri ve kullanılan hat üslubu bakımından değerlendirilecektir. Çalışmanın amacı, XIX. yüzyıl hilyelerinde görülen hat özelliklerini belirlemek, dönemin hat anlayışının hilye formuna nasıl yansıdığını ortaya koymak ve bu eserlerin İslâm sanatları içerisindeki yerini değerlendirmektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve sanat tarihi açısından biçimsel değerlendirme yöntemlerinden yararlanılması planlanmaktadır. Bu doğrultuda seçilen hilye örnekleri karşılaştırmalı olarak incelenecek; eserlerin yazı karakterleri, ölçü ve oranları, düzenleme biçimleri ve estetik unsurları tespit edilecektir. Çalışmada ayrıca XIX. yüzyıl Osmanlı hat sanatının önemli temsilcilerinden Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'nin hat anlayışı, hilye örnekleri bağlamında değerlendirme kapsamına alınacaktır. Meşhur ta'lik hattatı Mehmed Es'ad Yesarî'nin oğlu olan Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'nin özellikle celî ta'lik yazıda kendine özgü bir üslup geliştirdiği ve Türk ta'lik hattını ileri bir seviyeye taşıdığı bilinmektedir. XIX. yüzyıl hat sanatındaki konumu, dönemin hilyelerinde görülen yazı karakterlerinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada, tespit edilebilen hilye örneklerinin sanatçı, yazı türü ve dönem özellikleri bakımından değerlendirilmesi; eserlerdeki hat düzeninin hilyenin dinî ve estetik bütünlüğüne katkısının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Ulaşılması muhtemel sonuç olarak, XIX. yüzyıl hilyelerinde hat sanatının yalnızca metnin aktarılmasını sağlayan bir unsur olmadığı, aynı zamanda eserin estetik ve dinî anlamını güçlendiren temel bir bileşen olduğu yönünde bulgulara ulaşılması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Sanatları Tarihi, İslâm Sanatları, Hat Sanatı, Hilye, XIX. Yüzyıl.

* ORCID: 0009-0001-2826-9330, fundaavci71@gmail.com

Türk Ebru Sanatında Çiçek Motifleri: Geleneksel Sembolik Anlamlar ve Sanatsal Yansımaları

Kübra Saka / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Ebru sanatı, yoğunlaştırılmış kitreli su yüzeyine doğal boyaların serpilmesi, çeşitli araç ve yöntemlerle biçimlendirilmesi ve oluşturulan desenin kâğıda aktarılması esasına dayanan geleneksel bir bezeme sanatıdır. Türk-İslam sanatları içerisinde kendine özgü uygulama yöntemleri ve estetik anlayışıyla önemli bir yere sahip olan ebru, tarihsel süreç içerisinde farklı teknik ve desen özellikleri kazanarak günümüze ulaşmıştır. Özellikle Osmanlı sanat ortamında gelişen ebru; yazma eserlerin cilt ve süslemelerinde, levhalarda ve çeşitli sanat uygulamalarında kullanılmıştır. Geleneksel ebru uygulamalarında battal, şal ve taraklı gibi soyut karakter taşıyan desenler öne çıkarken, zaman içerisinde çiçek motiflerinin ebru yüzeyinde biçimlendirildiği özgün uygulamalar da geliştirilmiştir. Çiçekli ebrular, ebru sanatının estetik ifade alanını genişletmesinin yanı sıra geleneksel çiçek motiflerinin taşıdığı kültürel ve sembolik anlamların farklı bir sanat yüzeyinde yeniden yorumlanmasına imkân sağlamıştır. Bu araştırmanın temel amacı, Türk ebru sanatında kullanılan çiçek motiflerinin Türk-İslam sanatları ve geleneksel kültür içerisindeki sembolik anlam ve çağrışımlarını incelemek ve bu anlamların çiçek ebrularındaki görsel karşılıklarını değerlendirmektir. Araştırma kapsamında lale, gül, sümbül, menekşe, gelincik ve karanfil motifleri ele alınacaktır. Söz konusu çiçeklerin geleneksel sanatlarda, edebî metinlerde ve kültürel anlatılarda kazandıkları anlamlar incelenerek, bu anlamların ebru yüzeyinde biçim, renk ve kompozisyon aracılığıyla nasıl yorumlanabileceği üzerinde durulacaktır. Böylece çiçek motiflerinin yalnızca estetik birer unsur olarak değil, aynı zamanda kültürel hafızayı ve sembolik çağrışımları taşıyan görsel ögeler olarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle ebru sanatının tanımı, tarihsel gelişimi ve geleneksel uygulama özellikleri kısaca ele alınacaktır. Bu doğrultuda kitreli su, toprak boyalar, sığır ödü ve at kılı fırçalar gibi geleneksel malzemeler ile ebru uygulamasının temel aşamalarına değinilecektir. Ardından çiçekli ebru uygulamalarının gelişimi üzerinde durularak araştırma kapsamında belirlenen çiçek motiflerinin geleneksel sanatlar içerisindeki kullanım biçimleri, kültürel bağlamları ve sembolik çağrışımları incelenecektir. Çiçek motiflerinin farklı Türk- İslâm Sanatları alanlarında kazandığı anlamların ebru sanatındaki görünümleriyle ilişkisi değerlendirilecektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile görsel sanat eseri incelemesine dayalı değerlendirme yaklaşımından birlikte yararlanılması planlanmaktadır. Araştırmanın görsel materyalini, araştırmacı tarafından atölye ortamında geleneksel ebru teknikleri kullanılarak hazırlanan lale, gül, sümbül, menekşe, gelincik ve karanfil ebruları oluşturacaktır. Her bir ebru örneği, ilgili çiçek motifinin geleneksel sanatlar ve kültürel kaynaklardaki anlam dünyasıyla ilişkilendirilerek incelenecektir. Elde edilen veriler; çiçeğin adı, geleneksel kullanım alanı, sembolik anlam veya çağrışımları ve araştırmacının ebru uygulamasındaki görsel karşılığı dikkate alınarak tablolar ve görseller aracılığıyla sistematik biçimde sunulacaktır. Böylece yazılı kaynaklardan elde edilen bilgiler ile araştırmacının özgün sanat uygulamaları arasında karşılaştırmaya dayalı bir değerlendirme yapılacaktır. Araştırmanın kapsamı; belirlenen altı çiçek motifi, araştırmacının kendi uygulamaları ve ulaşılabilen yazılı ile görsel kaynaklarla sınırlandırılmıştır. Çalışma sonucunda, çiçekli ebruların yalnızca estetik bir görünüm sunmadığı; geleneksel çiçek motiflerine yüklenen kültürel ve sembolik anlamların ebru sanatında biçim, renk ve kompozisyon yoluyla yeniden yorumlanabildiğinin gösterilmesi beklenmektedir. Ayrıca araştırmacının özgün uygulamalarının görsel materyal olarak kullanılmasıyla, geleneksel ebru bilgisinin günümüz üretim süreçlerindeki devamlılığına dikkat çekilmesi amaçlanmaktadır. Bu yönüyle çalışmanın; ebru sanatının teknik ve estetik özelliklerinin tanıtılmasına, çiçek motiflerinin anlam boyutunun kavranmasına ve Türk-İslam sanatları geleneğinde motif, anlam ile uygulama arasındaki ilişkinin değerlendirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Eserlerin taşıdığı estetik ile kültürel değer konusunda farkındalık oluşturmayı hedefleyen bu çalışma, ebruyu daha önce deneyimlememiş kişilere anlaşılır bir çerçevede sunmayı ve geleneksel bir sanatın teknik boyutları ile motiflerin anlam katmanlarını birlikte ele alan bir yaklaşım ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Sanatları Tarihi, Ebru sanatı, Çiçek motifleri, Sembolizm.

* ORCID: 0009-0003-8187-3881, Kubrausta006@hotmail.com

Modern Şehircilik Anlayışına Karşı İslam Şehrinde Mahalle Kavramı

Kübra İnan / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

İslâm şehirlerinde mahalle, yalnızca şehir bünyesindeki konutların belirli bir alanda toplanmasını ifade eden fiziksel bir yerleşim birimi değil; dinî, sosyal, hukuki ve kültürel ilişkilerin mekân üzerinden örgütlendiği temel toplumsal yapılardan biridir. İslâm şehirlerinin tarihsel gelişiminde mahallelerin oluşumu, bireyin tek başına varlığından ziyade cemaat içerisinde anlam kazanması ve ortak değerler etrafında şekillenen bir şehir hayatının ortaya çıkmasıyla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda mahalle; sakinlerinin birbirini tanıdığı, komşuluk ilişkilerinin ve dayanışmanın sürdürüldüğü, ortak aidiyetin oluşturulduğu ve bireyin daha geniş bir toplumsal yapının parçası olarak kendisini konumlandırdığı bir ara ölçek meydana getirmiştir. Mahallenin merkezinde çoğu zaman caminin bulunması, bu yapının yalnızca ibadet mekânı etrafında şekillenmesini değil, cemaat bilincinin şehir hayatına yansımasını da sağlamıştır. Cami etrafında şekillenen mahalle, ortak ibadetlerin yanı sıra eğitim, dayanışma, yardımlaşma ve sosyal ilişkilerin sürdürüldüğü bir çevre oluşturmuş; bu toplumsal örgütlenme zaman içerisinde vakıf kültürüyle desteklenerek mahallenin sosyal ve fiziksel ihtiyaçlarının karşılanmasına katkı sağlamıştır. Mahallenin oluşumunda yalnızca toplumsal ilişkiler değil, İslâm'ın mekâna ilişkin değerleri de belirleyici olmuştur. Özellikle mahremiyet ilkesi, evden başlayarak avlu, sokak, mahalle ve çarşıya doğru açılan kademeli bir mekânsal düzenin oluşmasında etkili olmuştur. Bu düzen içerisinde avlu, ev ile dış dünya arasında bir geçiş alanı; sokak ve özellikle çıkmaz sokak, mahalle sakinlerinin güvenlik ve mahremiyetini koruyan yarı mahrem bir alan; mahalle ise bireysel ve ailevi hayat ile daha geniş kamusal hayat arasında denge sağlayan toplumsal bir çevre niteliği kazanmıştır. Dolayısıyla İslâm şehrindeki mahalle anlayışında mahremiyet, insanları birbirinden bütünüyle koparan bir kapalılık değil, farklı toplumsal ilişkilerin kendi sınırları içerisinde sağlıklı biçimde sürdürülebilmesini sağlayan bir düzenleme ilkesi olarak ortaya çıkmaktadır. Evlerin konumlandırılması, pencerelerin yönü, avlu duvarları, sokakların biçimi ve çıkmaz sokakların kullanımı gibi unsurlar, bu anlayışın mimari ve şehircilik düzeyindeki yansımalarıdır. Bu yönüyle mahalle, fiziksel mekân ile toplumsal değerlerin birbirini şekillendirdiği özgün bir şehircilik ölçeğini temsil etmektedir. Çalışmanın amacı, İslâm şehrindeki mahalle kavramının anlamını, oluşum ilkelerini ve şehir hayatındaki işlevlerini ortaya koyduktan sonra bu mahalle anlayışını modern şehircilik yaklaşımıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Modern şehircilikte ulaşım, yoğunluk, işlevsellik ve ekonomik verimlilik gibi ölçütlerin ön plana çıkması; buna karşılık İslâm şehrinde insan ölçeği, mahremiyet, komşuluk, aidiyet, cemaat ve dayanışmanın mekânsal örgütlenmede belirleyici olması iki yaklaşım arasında önemli farklılıklar ortaya koymaktadır. Çalışmada nitel ve karşılaştırmalı yöntem kullanılarak İslâm şehir tarihi, mimari, hukuk, vakıf kültürü ve mekân-mahremiyet ilişkisine dair veriler üzerinden mahalle kavramı incelenecektir. Çalışmanın temel sınırlılığı, farklı dönem ve coğrafyalardaki bütün İslâm şehirlerini kapsayan ampirik bir araştırma yerine seçilmiş tarihî ve mimari örnekler üzerinden kavramsal bir değerlendirme yapılmasıdır. Bu nedenle çalışma, değişmez ve tek tip bir İslâm şehri modeli ortaya koymayı değil, farklı örneklerde süreklilik gösteren mahalle ilkelerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Ulaşılması muhtemel sonuç, İslâm şehrindeki mahallenin geçmişe ait nostaljik bir yerleşim biçimi olarak değil; mahremiyet ile toplumsal temas, bireysel alan ile ortak hayat, fiziksel çevre ile manevi değerler arasında denge kuran bir şehircilik ilkesi olarak yeniden değerlendirilebileceğidir. Bu çerçevede mahalle kavramının, modern şehirleşmenin zayıflattığı komşuluk, aidiyet, dayanışma ve insan ölçeğini yeniden düşünmek açısından önemli imkânlar taşıdığı sonucuna ulaşılması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Sanatları Tarihi, Mahalle, Mahremiyet, Şehircilik, Medeniyet, Vakıf.

* ORCID: 0009-0002-5741-3116, kbrkrdnz1994@gmail.com

Ömer Nasuhi Bilmen'in Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları İsimli Eserindeki Şevâhid Kabilinden Zikrettiği Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi

Sacit Ağdak / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Hadislerin farklı sahâbî kanallarından gelen rivayetlerle desteklenmesi, rivayetlerin sıhhat ve kabul durumlarının belirlenmesinde önemli bir inceleme alanı teşkil etmektedir. Bu bağlamda şâhid (شاهد) ve şevâhid (شواهد) niteliğindeki rivayetlerin tahrîc edilmesi ve isnadlarının değerlendirilmesi, tek bir tarik üzerinden yapılan hadis tenkidinin ötesine geçerek rivayetin farklı sened ve metinlerinin bütüncül biçimde incelenmesine imkân sağlamaktadır. Sözlükte görme, kesin bilgi ve tanıklık anlamlarına gelen şâhid, hadis ıstılahında aynı hadisin farklı bir sahâbî kanalıyla rivayet edilerek ilk rivayeti desteklemesi anlamında kullanılmaktadır. Şâhid kavramı, destekleyici rivayetin ilk rivayetle ilişkisi esas alınarak lafız bakımından şâhid ve mana bakımından şâhid şeklinde iki açıdan incelenmektedir. Lafız bakımından şâhid, farklı bir sahâbîden gelen rivayetin önceki rivayetle lafız yönünden benzerlik arz ederek onu desteklemesini ifade ederken, mana bakımından şâhid lafızları farklı olmakla birlikte aynı hüküm veya manayı taşıyan rivayeti ifade etmektedir. Bu ayrım, hadislerin yalnızca lafız benzerliği üzerinden değil, rivayetlerin taşıdığı ortak anlam ve hüküm bakımından da birbirlerini destekleyebileceğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Ömer Nasuhi Bilmen'in Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları adlı eserinde yer verilen ve şevâhid kabilinde değerlendirilebilecek altı rivayet ele alınmıştır. Araştırmada öncelikle Bilmen'in eserinde yer alan ilgili rivayetler tespit edilmiş, ardından bu rivayetlerin temel hadis kaynaklarındaki farklı tarik ve lafızları araştırılarak tahrîcleri yapılmıştır. Rivayetlerin farklı sahâbîlerden gelen tariklerinin tespit edilmesinin ardından isnadlar ricâl ve hadis tenkidi açısından incelenmiş; râvilerin cerh-ta'dîl durumları, isnadların ittisâl ve inkıtâ' durumları, râvilerdeki teferrüd ve zabt problemleri ile muhaddislerin ilgili rivayetler hakkındaki değerlendirmeleri dikkate alınmıştır. Böylece yalnızca tek bir isnadın hükmüne bağlı kalınmaksızın, rivayetlerin bütün tariklerinin birlikte değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda Hayber'de Hz. Peygamber'e zehirli koyun sunulması, Hz. Hasan ve Hüseyin'in cennet gençlerinin efendileri olduğu, Ehl-i Beyt'in Nûh'un gemisine benzetilmesi, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e nispetle Hârûn'un Mûsâ'ya konumuna benzetilmesi, Hz. Ali'nin nâkısîn, kâsıtîn ve mârıkîn ile savaşacağı ve "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır" şeklindeki rivayetler incelenmiştir. Söz konusu rivayetlerin farklı sahâbî kanallarından gelen tariklerinin başta Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Taberânî, Hâkim ve diğer hadis kaynaklarındaki yerleri tespit edilerek tahrîcleri yapılmış; isnadlar, râvilerin cerh-ta'dîl durumları ve muhaddislerin ilgili tariklere yönelik değerlendirmeleri dikkate alınarak ayrı ayrı incelenmiştir. Bu çerçevede farklı sahâbîlerden nakledilen rivayetler bir araya getirilerek sened ve metin bakımından mukayese edilmiş; hadis imamları ve çağdaş muhakkiklerin isnadlara yönelik değerlendirmeleri dikkate alınarak her bir tarik hakkında sıhhat, hasenlik veya zayıflık yönünden hüküm verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Şevâhid, Tahrîc, Değerlendirme.

* ORCID: 0009-0000-1588-0053, sacitagdak@hotmail.com

“Ümirtü en ükātile’n-nâs” Hadisinde İdrâc Meselesi ve Hadisin Anlaşılmasına Etkisi

Erkan İslam / Marmara Üniversitesi

“İnsanlarla ‘lâ ilâhe illallah’ deyinceye kadar savaşmakla emrolundum” anlamındaki “Ümirtü en ükātile’n-nâs” hadisi kaynaklarda iki farklı şekilde yer almaktadır. Bazı tariklerde yalnızca kelime-i şehâdet zikredilirken bazılarında buna namaz kılmak, zekât vermek, kıbleye yönelmek ve müslümanların kestiklerini yemek gibi unsurlar eklenmiştir. Ayrıca bazı tariklerde “nâs” yerine “müşrikîn” lafzı geçmektedir. Ridde olayları sırasında Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir’e itiraz ederken hadisi ziyâdesiz olarak zikretmiş, Hz. Ebû Bekir de ziyâdeli metne değil kıyasa dayanarak cevap vermiştir. Tartışmada ziyâdelerin hiç anılmaması, bunların sonradan metne karıştığı, yani müdrec olduğu iddiasına yol açmıştır. İbn Hacer bu görüşü isim vermeden bir gruba nispet eder. Modern dönemde hadisi sened ve metin açısından inceleyen araştırmacıların bir kısmı idrâcı kabul etmiş, bir kısmı ise idrâcı hangi râvinin yaptığı tespit edilmedikçe iddianın kanıtlanmamış bir zan olarak kalacağını savunmuştur. Bu bildiri meseleyi yalnızca bir sıhhat problemi olarak görmemekte, idrâc hakkında verilecek hükmün hadisin nasıl anlaşılacağını da belirlediğini ileri sürmektedir. Kanaatimize göre hadisin iki anlam boyutu vardır. Birincisi, “müşrikîn” lafzının da gösterdiği gibi müşriklerle savaşa dair özel bir emirdir. İkincisi ise savaşılan taraf kim olursa olsun şehâdet getirdiği takdirde savaşın sona erdirilmesi ve can ile malın korunması gerektiğini bildiren genel bir hükümdür. Çalışmanın malzemesi ümirtü hadisinin tarikleri, Nisâ sûresinin 94. âyeti ile Hayber Gazvesi ve Üsâme b. Zeyd olayına dair rivayetlerden oluşmakta; sıhhat değerlendirmesi ise ziyâdelerin müdrec olup olmadığı sorusuyla sınırlı tutulmaktadır. Konunun önemi şuradadır: Ziyâdesiz metne göre savaşın durması için kelime-i şehâdet yeterlidir, ziyâdeli metin ise bunu namaz, zekât ve kıbleye yönelme gibi şartlara bağlar. Dolayısıyla idrâc meselesinde varılacak sonuç, genel hükmün asgari şartını da tayin etmektedir. Hadisin zâhirinin insanlarla İslâm’a girinceye kadar savaşılacağı şeklinde anlaşılmaya müsait olması ve bu anlayışın İslâm’ın zorla yayıldığı iddiasına dayanak yapılması da konuyu güncel kılmaktadır. Bildiride idrâc iddiasının, müdrec hadisin tespiti için hadis usulünde aranan şartları karşılayıp karşılamadığı değerlendirilecek ve bu değerlendirmenin hadisin iki anlam boyutuna nasıl yansıdığı gösterilecektir. Bu amaçla ziyâdeli ve ziyâdesiz tarikler ile “nâs” ve “müşrikîn” lafızlarını içeren rivayetler, muhaddislerin idrâcı tespit ederken başvurduğu karşılaştırma yöntemiyle sened ve metin yönünden incelenecek, ziyâdelerin hangi râvi halkalarında ortaya çıktığı araştırılacaktır. “Müşrikîn” lafzının Hz. Peygamber’e mi ait olduğu yoksa bir râvi tasarrufu mu olduğu da bu çerçevede ele alınacaktır, zira özel anlam boyutunun dayanağı bu soruya verilecek cevaba bağlıdır. Genel hüküm için muhatabı yahudiler olan Hayber Gazvesi’nde Hz. Ali’ye verilen talimat, Nisâ 4/94 ve Üsâme b. Zeyd rivayeti birlikte değerlendirilecektir. Hayber Gazvesi’nin bir antlaşmayla sona ermiş olması da dikkate alınarak şehâdetin savaşı bitiren tek sebep değil, şehâdet getirenin öldürülmesini yasaklayan bir şart olduğu tartışılacaktır. Özel anlam boyutu açısından ise şehâdeti genel şart, namaz ve zekâtı müşriklere mahsus ek şart olarak gören Reşîd Rızâ’nın yorumu Tevbe sûresinin 5. âyetiyle birlikte ele alınacaktır. Çalışmanın sonunda idrâc iddiasının usulün aradığı ispat şartlarını karşılamadığının ortaya çıkması beklenmektedir. Bir ilavenin bir tarikte bulunup diğerinde bulunmaması tek başına idrâcı ispatlamaz; ziyâdeler, Hz. Peygamber’in hadisi farklı zaman ve mekânlarda ziyâdeli ve ziyâdesiz olarak söylemiş olması ya da râvilerin ihtisar ve taktî‘ yapması ihtimalleriyle de açıklanabilir. Buna göre hadisin maksadının savaş başlatmak değil, devam eden bir savaşın ne zaman biteceğini tayin etmek olduğu ve idrâc tartışmasının bu anlayışın hangi şartlarla kurulacağını belirlediği gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İdrâc, Nâs, Müşrik, Savaş.

* ORCID: 0000-0002-8857-4273, erkanislam@hotmail.com

Mehmed Vehbi Efendi'nin Hulâsatü'l-beyân'ında Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-akli's-selîm'ini Kaynak Göstererek Naklettiği Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi

İsmail Gülen / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Bu bildirinin konusu, Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin (1862-1949) Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân adlı eserinde Ebüssuûd Efendi'ye (ö. 982/1574) atıfla naklettiği hadislerin tahrîc ve değerlendirilmesidir. Hulâsatü'l-Beyân, klasik tefsir birikiminden geniş ölçüde yararlanan Türkçe tefsirlerden biri olup müellif, eserinde Beyzâvî, Nesefî, Hâzin ve Ebüssuûd gibi müfessirlerin görüşlerine sıkça başvurmaktadır. Mehmed Vehbi Efendi'nin "Ebüssuûd Efendi'nin beyanına nazaran" ve benzeri ifadelerle yaptığı nakiller arasında hadis rivayetleri de yer almaktadır. Yapılan ön tarama sonucunda Hulâsatü'l-Beyân'ın tamamında Mehmed Vehbi Efendi'nin Ebüssuûd Efendi'ye açık atıfla naklettiği yedi hadis tespit edilmiş ve bu rivayetlerin tamamının Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm adlı tefsirinde yer aldığı görülmüştür. Çalışmanın kapsamı söz konusu yedi hadisle sınırlandırılmış, Mehmed Vehbi Efendi'nin diğer tefsirlerden yaptığı hadis nakilleri inceleme dışında tutulmuştur. Çalışmanın önemi, bir taraftan Hulâsatü'l-Beyân'daki hadis kullanımını kaynak ilişkisi üzerinden incelemesi, diğer taraftan klasik bir Arapça tefsirde yer alan hadis malzemesinin daha sonraki bir Türkçe tefsire nasıl aktarıldığını somut örnekler üzerinden göstermeyi amaçlamasıdır. Bu yönüyle araştırma, yalnızca bir hadisin kaynak ve sıhhat durumunu belirlemeye değil, müfessirin başvurduğu kaynakla kurduğu ilişkiyi ve rivayet malzemesini kendi tefsirine aktarırken izlediği yolu da görünür kılmaya yöneliktir. Özellikle Ebüssuûd'daki hadislerin Vehbi Efendi tarafından hangi ölçüde korunduğu, kısaltıldığı veya anlam merkezli biçimde aktarıldığı, tefsirler arası hadis naklinin mahiyetini anlamak bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca tespit edilebildiği kadarıyla Mehmed Vehbi Efendi'nin Ebüssuûd Efendi'ye atıfla naklettiği hadisleri müstakil olarak tahrîc ve değerlendirmeye tâbi tutan bir çalışmanın bulunmaması araştırmanın özgün yönlerinden birini oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, tespit edilen yedi rivayetin her biri için öncelikle Mehmed Vehbi Efendi'nin naklini ve Ebüssuûd Efendi'nin ilgili âyetin tefsirinde yer alan karşılığını belirlemek; ardından hadisin asıl hadis kaynaklarındaki Arapça metnini, sahâbî râvisini ve kaynak bilgisini tespit ederek sıhhat durumunu ortaya koymak ve iki tefsirdeki nakilleri lafız ve muhteva bakımından karşılaştırmaktır. Böylece Vehbi Efendi'nin Ebüssuûd'daki rivayetleri aktarırken metne ne ölçüde bağlı kaldığı, nakillerde ihtisar, lafız farklılığı veya anlam aktarımı bulunup bulunmadığı değerlendirilecektir. Yöntem bakımından tespit edilen hadislerin başta Kütüb-i Sitte olmak üzere ulaşılabilen temel hadis kaynaklarındaki yerleri ve farklı tarîkleri belirlenerek tahrîcleri yapılacaktır. Rivayetlerin aynı sahâbîden veya farklı sahâbîlerden gelen yolları ile metinler arasındaki belirgin lafız farklılıkları gerektiği ölçüde dikkate alınacaktır. Sahihliği açık olan rivayetlerde kaynak ve hükmün belirtilmesiyle yetinilecek; zayıf veya ihtilaflı rivayetlerde ise zayıflığa sebep olan râvi veya isnad problemi cerh-ta'dîl ve ricâl kaynaklarından hareketle değerlendirmesi yapılacaktır. Bu incelemede bütün râvilerin ayrıntılı tercümelerine girilmeyecek, rivayetin hükmünü etkileyen hususlar üzerinde durulacaktır. Bunun yanında Vehbi Efendi'nin nakilleri Ebüssuûd'daki karşılıklarıyla sahâbî râvi, lafız ve muhteva bakımından karşılaştırılarak her rivayet hakkında kısa bir değerlendirmeye ulaşılacaktır. Ayrıca değerlendirme aşamasında Vehbi Efendi'nin Türkçe aktarımının Ebüssuûd'daki Arapça rivayetin anlamını ne ölçüde koruduğu da göz önünde bulundurulacak; rivayetin tefsir bağlamındaki işlevi, ilgili âyetin açıklanmasında nasıl kullanıldığı ve aktarım sırasında hadisin bağlamında bir daralma veya genişleme meydana gelip gelmediği kısaca ele alınacaktır. Çalışma sonucunda söz konusu yedi hadisin asıl hadis kaynaklarındaki yerlerinin ve sıhhat durumlarının belirlenmesi, Mehmed Vehbi Efendi'nin Ebüssuûd'dan yaptığı hadis nakillerinin kaynak metinle ne ölçüde örtüştüğünün ortaya konulması ve nakillerde görülen benzerlik, ihtisar ve lafız farklılıklarının tespit edilmesi beklenmektedir. Böylece araştırmanın, Hulâsatü'l-Beyân'ın hadis kullanımına ve kaynaklardan yararlanma biçimine ilişkin somut veriler sunması; ayrıca tefsirlerdeki hadis nakillerinin tahrîc ve kaynak ilişkileri bakımından incelenmesine örnek teşkil etmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis.

* ORCID: 0009-0006-2291-6791, iigulen14@gmail.com

Öğrenme Çıktısından Öğrenme Kanıtına: 2024 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (4-8. Sınıf) Öğretim Programında Ölçme ve Değerlendirme

Sema Bağ / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Son yıllarda öğretim programlarında meydana gelen dönüşümler ölçme değerlendirmede de önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Bilgi aktarımı ve sonuç odaklı değerlendirmeleri merkeze alan yaklaşımların yanı sıra öğrencinin öğrenme sürecini, bilişsel gelişimini ve farklı öğrenme ihtiyaçlarını dikkate alan ölçme ve değerlendirme anlayışları da ön plana çıkmıştır. Bu dönüşümün yansımaları Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında hazırlanan 2024 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (4-8. Sınıf) Öğretim Programı'nda da görülmektedir. Programda ölçme değerlendirme öğrenme sonucunun belirlenmesine yönelik bir işlem olup öğrenme-öğretme sürecinin etkililiğinin anlaşılması, öğrenci gelişiminin takip edilmesi ve öğretim yöntemlerinin etkililiğinin değerlendirilmesine hizmet eden bir süreç olarak ele alınmaktadır. Bu doğrultuda programda, öğrencilerin öğrenmelerini farklı yönleriyle ortaya koyabilmeleri amacıyla birden fazla ölçme aracı ve yönteminden yararlanılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, 2024 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (4-8. Sınıf) Öğretim Programı'nda yer alan öğrenme kanıtlarını belirlemek, bunların sınıf ve ünite düzeylerindeki dağılımını ortaya koymak ve öğrenme kanıtları ile öğrenme çıktıları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmada nitel araştırma yaklaşımı ve doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın temel materyalini programda yer alan 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf düzeylerindeki toplam 25 ünitenin "Öğrenme Kanıtları (Ölçme ve Değerlendirme)" bölümleri oluşturmaktadır. Verilerin analizinde içerik analizi ve kategorik kodlama yaklaşımından yararlanılmıştır. İnceleme sürecinde öğrenme çıktısı, süreç bileşeni, öğrenme kanıtı, kanıt türü ve öğrenmenin niteliği temel analiz kategorileri olarak ele alınmaktadır. Çalışmada öncelikle programın her bir ünitesinde yer alan öğrenme kanıtları tespit edilerek sınıf ve ünite düzeylerine göre dağılımı incelenmektedir. Açık uçlu ve kısa cevaplı sorular, çalışma yaprakları, kavram haritaları, öz değerlendirme formları, sınıflandırma tabloları, sunular, dramalar, münazaralar, projeler, günlükler, gözlem formları ve öğrenci ürün dosyaları gibi farklı kanıt türlerinin program içerisindeki kullanım biçimleri değerlendirilmektedir. Bununla birlikte araştırmanın temel odak noktası yalnızca ölçme araçlarının kullanım sıklığını belirlemek değildir. Asıl olarak farklı öğrenme çıktılarının hangi öğrenme kanıtları aracılığıyla görünür kılınmaya çalışıldığının incelenmesidir. Bu bağlamda araştırmanın analitik çerçevesi "öğrenme çıktısı, öğrenme-öğretme yaşantısı, öğrenme kanıtı, değerlendirme" ilişkisi üzerinden oluşturulmuştur. Öğrenciden beklenen öğrenmenin niteliği ile bu öğrenmeyi ortaya koymak amacıyla önerilen kanıt türleri arasındaki ilişki temel inceleme eksenini oluşturmaktadır. Özellikle sınıflandırabilme, çıkarım yapabilme, kendi hayatı için anlamlı hale getirme ve davranışlara yansıtma gibi farklı bilişsel, kişisel, duyuşsal ve davranışsal boyutlara sahip öğrenme çıktılarının hangi ölçme ve değerlendirme uygulamalarıyla ilişkilendirildiği ortaya konulmaktadır. Programın genel ölçme ve değerlendirme yaklaşımı ile ünite düzeyinde önerilen öğrenme kanıtları arasındaki uyum da çalışmanın önemli inceleme alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda öğrenme kanıtlarının yalnızca sonuç değerçllendirmek amacıyla mı yoksa öğrencinin öğrenme sürecini ve gelişimini görünür kılacak biçimde mi yapılandırıldığı değerlendirilmektedir. Ayrıca farklı ölçme araçlarının birlikte kullanımının programın bireysel farklılıkları dikkate alan ve birden fazla kanıta dayalı değerlendirme anlayışını ne ölçüde yansıttığı incelenmektedir. Araştırma sonucunda, 2024 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı'nın öğrenme kanıtları bakımından nasıl bir ölçme ve değerlendirme tasarımına sahip olduğunun ortaya konulması beklenmektedir. Çalışmanın öğrenme kanıtlarının çeşitliliği, sınıf ve ünite düzeylerindeki dağılımı ve öğrenme çıktılarıyla kurduğu ilişki üzerinden programın ölçme ve değerlendirme anlayışının anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Özellikle öğrenciden beklenen öğrenmenin niteliği ile bu öğrenmeyi görünür kılmak üzere önerilen kanıtların karşılaştırılması, programın güçlü yönlerinin ve tartışmaya açık boyutlarının değerlendirilmesine imkân tanıyacaktır. Bu yönüyle çalışma, 2024 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı'nın ölçme ve değerlendirme boyutuna ilişkin güncel din eğitimi programı araştırmalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Öğretim Programı, Öğrenme Kanıtı, Öğrenme Çıktısı, Ölçme ve Değerlendirme.

* ORCID: 0009-0006-4215-9484, semabag@gmail.com

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4-8. Sınıf) Öğretim Programı'nın Dijital Dinî Okuryazarlık Açısından İncelenmesi

Semanur Binnetoğlu / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dijitalleşme, dinî bilginin üretildiği, dolaşıma girdiği ve deneyimlendiği ortamı köklü biçimde dönüştürmüştür. Campbell ve Tsuria'nın "dijital din" kavramsallaştırmasında vurgulandığı üzere çevrim içi ve çevrim dışı dindarlık birbirinden kopuk alanlar değil, iç içe geçmiş tek bir deneyim örüntüsüdür; dinî otorite, otantiklik, cemaat, ritüel ve kimlik bu örüntü içinde yeniden şekillenmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2024 Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması'na göre 6-15 yaş grubundaki çocukların %91,3'ü internet kullanmakta, 11-15 yaş aralığında sosyal medya kullanım oranı %79'a ulaşmaktadır. Bu veriler, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersinin muhatabı olan 4-8. sınıf öğrencilerinin dinî bilgi, temsil ve pratiklerle önemli ölçüde okul dışındaki dijital ortamlarda karşılaştığına işaret etmektedir. Kısa video platformları, algoritmik öneri sistemleri ve yapay zekâ destekli sohbet robotları, çocukların dinî sorularına okul, aile ve geleneksel dinî otoriteler dışındaki aktörlerin cevap verdiği yeni bir bilgi ekolojisi oluşturmaktadır. Nitekim programın özel amaçları arasında öğrencilerin İslam dini hakkında doğru bilgi edinme yollarını ve kaynaklarını belirlemesi yer almakta; ancak bu amacın, günümüzde büyük ölçüde dijital ortamda gerçekleşen bilgi arayışıyla nasıl ilişkilendirildiği başlı başına bir inceleme konusu teşkil etmektedir. Bu araştırmanın amacı, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında hazırlanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4-8. Sınıf) Öğretim Programı'nı dijital din ve dijital dinî okuryazarlık perspektifinden incelemek; programın dijital olanı hangi kavramsal çerçeveyle ele aldığını, hangi düzeyde temsil ettiğini ve hangi boşlukları barındırdığını ortaya koymaktır. Yeni programa ilişkin mevcut literatür ağırlıklı olarak programın temel öğeleri, program tasarımı yaklaşımları, 2018 programıyla karşılaştırılması, değerler eğitimi boyutu ve öğretmen görüşleri üzerinde yoğunlaşmakta; programı dijital din perspektifinden ele alan çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Araştırma bu yönüyle alandaki boşluğa katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışma nitel araştırma yaklaşımıyla desenlenmiş olup veriler doküman analizi yöntemiyle elde edilmiştir. İnceleme birimini programın tamamı, yani temel felsefe ve özel amaçlar, beceri çerçevesi (kavramsal beceriler, eğilimler, sosyal-duygusal öğrenme becerileri, değerler ve okuryazarlık becerileri), sınıf düzeylerine göre temalar, öğrenme çıktıları, içerik çerçeveleri, öğrenme-öğretme uygulamaları ile ölçme ve değerlendirme bölümleri oluşturmaktadır. Veriler hem tümevarımsal olarak hem de dijital din literatüründen türetilen beş kategori (dinî otorite, dinî bilginin güvenilirliği ve otantikliği, dinî cemaat ve aidiyet, dijital ortamda ritüel ve ibadet, dijital ortamda dinî kimlik ve temsil) üzerinden içerik analizine tabi tutulmuş; ayrıca "dijital", "internet", "medya", "teknoloji" ve "mahremiyet" gibi anahtar ifadelerin frekans ve bağlam analizi yapılmıştır. Kodlamaların güvenirliği iki bağımsız kodlayıcının uyum yüzdesi hesaplanarak sınanmıştır. Ön bulgular, programda dijital olanın büyük ölçüde araçsal bir çerçevede konumlandırıldığını göstermektedir: dijital unsurlar ağırlıklı olarak dijital okuryazarlık becerisi ile EBA ve benzeri dijital öğrenme ortamlarına yapılan materyal düzeyindeki atıflarda görünür hâle gelmekte; buna karşılık çevrim içi dinî içeriklerin güvenilirliğinin değerlendirilmesi, dijital ortamdaki dinî otorite ve temsil sorunları, sosyal medyada dinî bilgi kirliliği, dijital mahremiyet ve dijital ortamda dinî kimliğin sunumu gibi konular öğrenme çıktısı düzeyinde doğrudan karşılık bulmamaktadır. Böylece dijital ortam, dinî deneyimin bizzat yaşandığı bir alan olarak değil, öğretimi destekleyen bir teknik imkân olarak kurgulanmaktadır. Araştırma, bu bulgular ışığında programa eklemlenebilecek bir "dijital dinî okuryazarlık" bileşeni önermekte; özellikle "Günlük Hayat ve Din", "İslam Düşüncesinde Yorumlar" ve "Din ve Sosyal Hayat" temalarına entegre edilebilecek örnek öğrenme çıktıları, içerik önerileri ve ölçme-değerlendirme yaklaşımları sunmaktadır. Araştırmanın temel sınırlılığı, verilerin yalnızca program metniyle sınırlı olmasıdır; programın uygulamadaki karşılığının ders kitapları, öğretmen kılavuzları ve öğretmen deneyimleri üzerinden ayrıca incelenmesi gerekmektedir. Doğrudan program metni üzerinden yürütülen bu analizin, program geliştirme çalışmalarına, ders kitabı yazarlarına ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin mesleki gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, Dijital Din, Dijital Dini Okuryazarlık.

* ORCID: 0009-0001-1046-0989, semanurbinnetoglu@gmail.com

Din Eğitiminde Rehberlik Sorunu: Değişen Dinî Bilgi Kaynakları Bağlamında Bir Değerlendirme

Bilal Canan / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, bireylerin dinî bilgiye ulaşma, dinî konuları öğrenme ve öğrendiklerini anlamlandırma biçimlerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Geçmişte aile, okul, din görevlileri ve geleneksel dinî eserler bireyin dinî öğrenme sürecindeki temel bilgi kaynaklarını oluştururken, günümüzde internet siteleri, sosyal medya, video paylaşım platformları ve çeşitli dijital uygulamalar da bu sürecin etkili unsurları hâline gelmiştir. Bilgiye erişimin kolaylaşması bireylere önemli imkânlar sunmakla birlikte, karşılaşılan dinî içeriklerin doğruluğu, güvenilirliği, bağlamı ve pedagojik niteliği konusunda ciddi sorunları da beraberinde getirmektedir. Özellikle aynı dinî meseleye ilişkin birbirinden farklı, hatta birbiriyle çelişen yorumların herhangi bir hiyerarşi gözetilmeksizin bireyin karşısına çıkması, dinî bilginin değerlendirilmesi konusunda rehberlik ihtiyacını her zamankinden daha görünür kılmaktadır. Bu çalışmanın konusu, değişen dinî bilgi kaynakları bağlamında din eğitiminde ortaya çıkan rehberlik sorununun incelenmesidir. Çalışma, bilgi kaynaklarındaki çeşitlenmenin bireylerin dinî öğrenme süreçlerine etkisi ve bu süreçte din eğitimcisinin rehberlik rolünün nasıl yeniden düşünülmesi gerektiği sorusuyla sınırlandırılmıştır. Araştırmada belirli bir yaş grubu, eğitim kademesi veya tek bir platform üzerine ampirik bir inceleme yapılmayacak, mesele din eğitimi perspektifinden kavramsal düzeyde ele alınacaktır. Çalışmanın önemi iki noktada belirginleşmektedir. Birincisi, dinî bilgi kaynaklarının çeşitlenmesiyle birlikte din eğitimcisinin geleneksel bilgi aktarıcısı rolü dönüşmekte, öğretmen ve din görevlisi artık bireyin dinî bilgiyle karşılaştığı tek adres olmaktan çıkmaktadır. İkincisi, bireyin dinî bilgiyle kurduğu ilişki giderek daha karmaşık bir nitelik kazanmakta, birey hangi kaynağa güveneceğine ve hangi yorumu esas alacağına çoğu zaman tek başına karar vermek durumunda kalmaktadır. Bu durum, din eğitiminde rehberliğin yalnızca doğru dinî bilgiyi aktarmak biçiminde anlaşılmasının yeterli olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Çalışmanın temel amacı, değişen dinî bilgi ortamının ortaya çıkardığı rehberlik ihtiyacını din eğitimi açısından değerlendirmek ve din eğitimcisinin bireyin bilgiyle karşılaşma, bilgiyi sorgulama, farklı yorumları değerlendirme ve ulaştığı bilgiyi kendi hayatında anlamlandırma süreçlerindeki rolünü yeniden tartışmaktır. Bu amaç doğrultusunda üç soruya cevap aranmaktadır. Dinî bilgi kaynaklarındaki çeşitlenme bireyin dinî öğrenme sürecini nasıl etkilemektedir? Bu değişim din eğitimcisinin geleneksel rehberlik anlayışını hangi yönlerden zorlamaktadır? Din eğitiminde rehberlik, değişen bilgi ortamına uygun biçimde nasıl yeniden tanımlanabilir? Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesine dayalı betimsel ve kavramsal bir yaklaşım benimsenmektedir. Bu doğrultuda din eğitimi, rehberlik, dinî bilgi, dijitalleşme, medya okuryazarlığı ve eleştirel düşünme alanlarında yapılmış akademik çalışmalar taranacak, elde edilen bulgular din eğitimi perspektifinden birlikte değerlendirilecektir. Ayrıca rehberlik kavramının din eğitimi literatüründe bugüne kadar nasıl ele alındığı gözden geçirilecek ve bu birikimin değişen bilgi ortamının ihtiyaçlarını ne ölçüde karşıladığı tartışılacaktır. Çalışma sonucunda, yeni bilgi ortamlarının dinî bilgiye erişimi kolaylaştırmasına rağmen bireyin güvenilir bilgi ile doğrulanmamış, eksik veya bağlamından koparılmış içerikleri ayırt etmesini güçleştirdiği sonucuna ulaşılması beklenmektedir. Bunun yanında din eğitiminde rehberliğin, bilgi aktarımına dayalı geleneksel anlayışla sınırlı kalmaması gerektiği; bireyin bilgi kaynaklarını sorgulamasını, farklı dinî yorumları karşılaştırmasını, karşılaştığı içerikleri eleştirel biçimde değerlendirmesini ve dinî bilgiyi kendi hayatı içinde anlamlandırmasını destekleyecek şekilde genişletilmesi gerektiği öngörülmektedir. Bu çerçevede din eğitimcisinin rolünün yalnızca bilgi veren kişi olmaktan çıkarak, bireye bilgiye ulaşma ve bilgiyi değerlendirme sürecinde eşlik eden bir rehber olarak yeniden tanımlanması önerilecektir. Çalışmanın, din eğitiminde rehberlik kavramına ilişkin Türkçe literatürdeki tartışmalara mütevazı bir katkı sunması ve konuyla ilgili örgün ve yaygın din eğitimi alanlarında yapılacak ampirik araştırmalar için kavramsal bir zemin hazırlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, rehberlik, dinî bilgi kaynakları, dijitalleşme, din eğitimcisi.

* ORCID: 0009-0009-2426-7782, bilalcanan@ibu.edu.tr